

УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА ГРОМАДА В АМЕРИЦІ
ПОЛІТИЧНО-НАУКОВА БІБЛЮТЕКА Ч. 14 - 15.

ДР. МАТВІЙ СТАХІВ

У К Р А Ї Н С Ь К І
П О Л І Т И Ч Н І П А Р Т І І
у соціологічному насвітленні

1 9 5 4

НІО ЙОРК

ДЕТРОИТ

СКРЕНТОН

Др. Матвій Стахів

**УКРАЇНСЬКІ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ
у соціологічному наświetленні**

UKRAINIAN POLITICAL PARTIES
in the light of Sociology

by

MATTHEW STACHIW, L. L. D.

**Проект зі збереження
спадщини
української еміграції**

УКРАЇНЬСКА ВІЛЬНА ГРОМАДА В АМЕРИЦІ
ПОЛІТИЧНО-НАУКОВА БІБЛІОТЕКА Ч. 14 - 15.

ДР. МАТВІЙ СТАХІВ

**У К Р А Ї Н С Ь К І
П О Л І Т И Ч Н І П А Р Т І І**
у соціологічнім наświetленні

1 9 5 4

НЮ ЙОРК

ДЕТРОИТ

СКРЕНТОН

ВСТУП

Copyright 1954. All rights reserved.

Printed in the U. S. A.

В українській науковій літературі питання соціології політичних партій **взагалі**, а **українських** політичних партій зокрема, заторкнене дуже мало. Тільки мимоходом спиняються над цим питанням Михайло Драгоманів, Іван Франко, Михайло Грушевський, Степан Томашівський, В'ячеслав Липинський, Володимир Старосольський і деякі інші. Тільки в останніх роках перед Другою Світовою Війною множилися в українській періодичній пресі статті про **“партійництво”**, писані однак не в інтересі досліду самої істоти політичних партій, а під явним впливом польських, італійських, французьких і німецьких антидемократичних течій, які для обґрунтування своїх диктаторських партій виступали неперемінливо буцім проти творення політичних партій взагалі, обороняючи теорію про абсолютну шкідливість партій, а намість них пропагували потребу якогось єдиного національного політичного **“об'єднання”**.

Дещо краще стоїть справа з **історією** українського політичного руху взагалі, а при тім також зокрема історії українських політичних партій. Без такої історії політичних рухів і партій було б неможливо досліджувати політичні партії з точки погляду соціології, бо не було б необхідного матеріалу.

Проте навіть історія політичних партій і політичного руху розроблена у нас **однобоко**. Коли український суспільно-політичний рух, що йшов і йде під прапорами демократичного соціалізму, має цілий ряд більших праць і розвідок, які займаються історією українського суспільно-політичного руху та українських соціалістичних партій, то ліберальний і консерва-

З друкарні Народної Волі — органу
Українського Робітничого Союзу
524 Olive Street, Scranton, Pa.

тивний сектор українського політичного руху виявляв менше зацікавлення для історії свого власного руху, а вже таки майже ніякого заінтересування для історії своїх політичних партій. Досить пригадати, що репрезентативна партія ліберального сектора на Придніпрянщині — партія соціалістів-федералістів і така ж партія у Західній Україні — Українське Національно-Демократичне Об'єднання (УНДО) — не спромоглися дотепер навіть на найкоротшу історію своїх партій. Щодо Організації Українських Націоналістів (ОУН), то щойно під час еміграційного періоду по Другій Світовій Війні видано не так історію, як збірку матеріалів до історії цієї політичної групи.

Тому утруднений також дослід над соціологічним наświetленням українських політичних партій. Не зважаючи на всю трудність цього завдання раз ця проблема мусить бути предметом дослід, бо без започаткування такого систематичного дослідження буде також хромати наше знання про український політичний рух, а без такого знання буде також утруднений наш національно-державний визвольний змаг.

I.

ВИЗНАЧЕННЯ ЗАГАЛЬНИХ ПОНЯТЬ

1. ЩО ТАКЕ ПАРТІЯ?

Перед приступленням до визначення нашого завдання треба нам насамперед усталити **поняття партії** в соціологічному змислі. Це поняття зовсім інше від поняття політичної партії в правнім (адміністративним чи державним) сенсі. Адміністративно партія це одна із асоціацій, які є предметом ширшого чи вузкого нагляду тих чи інших державних урядів, щоб дані асоціації діяли в межах обов'язуючої конституції та виданих на її основі правних норм і не порушували публічного ладу і порядку. З державно-правного становища політична партія в демократичній державі це частина народу в його дії як креаційний (творчий) орган для визначення певних репрезентантів народної волі (послів, senatorів, суддів, шефів адміністрації і т. п.). Поняття політичної партії із соціологічної точки погляду зовсім інше. Щоб це поняття точніше визначити, треба насамперед відповісти на питання: що таке **партія взагалі**, а не лише політична партія?

“Партія” це слово латинського походження і значить “частина” з чогось цілого. В українським людях це поняття висловлюється також словом “сторона”. Замість сказати, що хтось держить з нашою партією чи тягне до нашої партії, кажуть у народі: “він держить з нашою стороною”, або “він тягне в нашу сторону”. Про того, хто має безпартійний погляд на якусь справу, кажуть, що він “безсторонній”.

Цікаво зазначити, що Чехи вживають на означен-

ня партії також свого слова “страна”, що є те саме, що українська “сторона”. В минулім столітті Поляки взяли були це слово від Чехів і називали партію по польськи “стронніцтвом”. Зрештою панівно в міжнароднім вжитку є латинське слово “партія”.

В соціологічнім розумінні “партія” це **група**, а ще вужче — добровільне **об’єднання**, яке має якийсь спільний **погляд** на певну справу чи низку справ та яке має спільний інтерес чи спільну **мету**, а саме — нагнути до своїх переконань цілу ту людську спільноту чи спілку (організацію), в якій ця група діє.

Таким чином партія це в кожному разі об’єднання **цілеве**.

З визначеного вище поняття партії випливає сам собою висновок, що члени цієї групи мають завжди спільність певних інтересів у ділянці суспільно-економічній або ідеологічній. Тимто партію називають також **групою інтересів**.

Вище ми подали ширше розуміння партії. В цім ширшій розумінні партія існує в державі, нації, в певних провінціях, в громадах, у церквах, в економічних організаціях (в акційних спілках, кооперативах і т. д.). в товариствах, товариських клубах і до певної міри навіть у більших родинах. У цім широкому розумінні можемо говорити про партії навіть у наукових товариствах чи в науковій русі взагалі (наприклад “дарвіністи”, “мічуріністи”, “релятивісти” і т. д.).

2. ЩО ТАКЕ “ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ”?

Із вище в’ясненого **ширшого** поняття “партії” взагалі виділюємо вужче поняття “**політичної** партії”.

“Політична партія” це таке добровільне об’єднання, яке в деяких **суспільно-державно-політичних спра-**

вах має спільні інтереси, спільні переконання і спільну мету, — дістати в свої руки або принайменше під свій вплив державну владу, щоб таким чином у практиці здійснити свої суспільно-державні погляди та зберегти свої спільні інтереси.

Таким чином “політична партія” є згідно з поділом основних суспільних груп **спількою**, а не **спільнотою**.

У відношенні до держави може політична партія завжди по суті мати тільки позитивне відношення. Лише до існуючої держави вона може вести боротьбу на її зруйнування на даній території (визвольна боротьба політичних партій поневоленого народу проти чужої окупаційної держави) і тоді її із деякими застереженням можна назвати “протидержавною” партією, коли одночасно ті партії, які боронять дану державу, можуть бути названі державними чи “державотворчими” партіями. Та партія поневоленої нації, що веде боротьбу проти існуючої чужої держави, у відношенні до неї може бути названа протидержавною; одночасно вона веде боротьбу за створення чи відновлення своєї національної держави, отже у відношенні до своєї нації такі партії мусять бути названі державотворчими.

У протидемократичній публіцистиці пробувано так і в нас, як і в інших народів, заціпити в суспільстві погляд, що партії це буцім шкідлива видумка свідомих ворогів народу або несвідомих його шкідників, які розбивають його єдність. Таким чином, за думкою публіцистів, треба силою усунути всякі партії із національного життя.

Уже в останнім десятилітті минулого століття цей клич лунав у нас досить сильно: тоді саме вперше ор-

ганізувалися в нас і наших сусідів перші **модерні** політичні партії. Потім це гасло дещо притихло, аж із ще більшою силою воно стало гомоніти в останнім десятилітті перед Другою Світовою Війною. В минулім столітті ця публіцистична кампанія проти партій була простим наслідком того факту, що тоді саме стали організуватися модерні партії, звернені проти старих консервативних сил суспільного й панівного ладу, які держалися традиційними способами політичного провідництва. Всупереч тому крикові проти “партійництва” у минулім столітті, політичні партії в новітній організованій формі здобули собі право громадянства. Новітня демократизація життя довела до самозрозумілості того суспільного явища. Новий вибух крику проти “партійництва” перед Другою Світовою Війною був невідлучним явищем нових протидемократичних рухів монопартійного, тоталітарного і вождівського характеру.

Виринає перед нами питання: Чи політичні партії це справді чисто раціональний плід суспільного життя (тобто, як кажуть вороги партій — штучна “видумка”), чи може партії є **природним, нормальним** явищем суспільного життя?

На це питання дає нам відповідь соціологія і етнологія²⁾. Ось вислід науки у цім питанні:

Партійна диференціяція суспільства є природним явищем, невідлучним від суспільного життя на будь-якій ступні розвитку. Як нема двох **зовсім** таких самих осіб під фізичним оглядом, так нема однакових в сто відсотках осіб під духовим оглядом. На фізич-

ний і духовий стан одиниці впливають **тисячі різnorodних чинників**, які в 100 відсотках в різних одиницях не повторяються. Коли порівняти народження людей із продукцією машин, то мусимо переконатися, що навіть при найбільшій прецизній продукуванні машин того самого типу (скажім машин до писання “Ремінгтон”) неможливо випродувати двох **зовсім тотожних** екземплярів машини даного типу. Завжди знайдуться хочби мінімальні різниці, які знавець відразу пізнає. А людина — не машина. Тому можемо щодо людей говорити тільки про **подібність** окремих членів суспільства, а не про їх **тотожність**. Ця ближча подібність людей під фізичним і духовим оглядом уможливорює нам ділити людей в певні типи.

З одного боку різnorodність “роду” (species) людини і з другого одночасна подібність деяких одиниць, як типів, починається до того явища людського співжиття, яке ми називаємо **“партійненням”**, то є починається до витворення цих вужчих груп інтересів, як унутрі цілої спільноти, так всередині її окремих ширших груп. З етнології знаємо, що в первісних суспільних групах, тобто в так званих **примітивних ордах**, що є першим ступнем суспільного розвитку людини, панувала повна економічна рівність. В примітивній орді людина не продукувала засобів прожитку і інших предметів потреби, але брала їх **у готовім виді від природи**. Ціле господарство редукувалося до “збирацької чинности”, тобто до збирання диких ягід, овочів, корінців, їстівних трав, малих звіряток (слимаків, хробаків і т. д.). Не маючи знання консервації свіжих плодів природи, людина при найбільшій успіху свого збирання для своєї родини не могла цих засобів поживи відложити на довший час і тому в тім стані господарства не могла витворитися значніша й

2) Етнологія — це наука, що займається порівнянням суспільно-культурного розвитку різних народів від найпримітивніших часів.

тривка різниці навіть у **консумції** цих готових плодів природи.

Не витворив цих різниць також дальший ступінь господарського розвитку: **примітивне рільництво**. Це тому, що продукція цих засобів поживи є **суспільна**, а по скінченні продукційного процесу кожна родина одержувала від роду (клану) свій уділ у пропорції для членів родини.

Таким чином у примітивній орді і в родово-племіннім суспільстві ("чистого" виду) з-правила нема **економічних** різниць між окремими родинами, що на лежать до цього суспільства.

Також під **суспільним** оглядом панує між родинами тої самої примітивної орди або роду-клану рівність. На чолі тої суспільної групи стоїть провід, який є тільки **першим між рівними**. Такий провід із факту свого провідництва не має ніякого економічного привілею, а навпаки з того поносить ще більше труду і мороки в примітивних відношеннях життя. Зрештою цей провід є виборний і мусить кермуватися загальними моральними нормами і звичаями, що виросли органічно впродовж віків і мають велику силу в житті цих примітивних суспільств.

Як бачимо, в примітивній орді і в родово-племіннім устрою чистого типу існує в суспільстві як економічна, так і суспільна рівність. Не зважаючи на те, навіть на тім ступні економічно-суспільного розвитку людини вже існує **партійнення**. Воно виникає при обговоренні певних проектів господарства (вибір нових районів збирання плодів у випадку вичерпання дотеперішньої своєї території; вибір нового лісу для корчування під спільне примітивне хліборобство; вибір часу обрібки поля чи збору збіжжя і т. п.). Такі різниці проявляються також при чисто суспільних спра-

вах (наприклад, питання активної оборони перед нападом чужої групи чи відступу перед нападом і т. д.). Маючи, так сказати, різні голови, члени примітивної суспільної групи мають також **різні погляди** на полагдження даних справ. Звідсіть витворювалося **примітивне партійнення**, подібно, як творилися також всякі інші суспільні інституції в покищо **примітивнім** виді.

Можемо зробити заключення, що як по вислову Аристотеля³⁾, potwierдженому новітньою соціологією, людина є істотою **суспільною** із самої природи, так і з самої природи свого роду (спецієс) людина є **істотою партійною**.

Витворені різниці поглядів мають своє джерело, так би мовити, в різницях духового механізму одиниць, а одночасна подібність певних типів тих різниць приводить також до подібності поведінки тих осіб, у якійсь справі. Це ґрунт творення примітивних партій.

Однак ми помилялися б, коли ми думали б, що партійнення в такому примітивнім суспільстві має виключну **раціональну** основу. Воно не було вирозумоване на підставі порівняння поглядів тих чи інших одиниць на дане питання, яке треба було розв'язати в житті даної суспільної групи. При всіх демократизмі примітивної орди і родово-племінного устрою їх характеризує сильне заакцентування третьої вродженої прикмети людини: її **релігійне почування**. Людина від самої своєї появи на світ була релігійною істотою і вірила в діяння вищих від неї і незрозумілих для неї сил, які проявлялися не лише великими

³⁾ Славний грецький філософ і учений; жив у часі 384 до 322 роках перед народженням Христа.

силами природи, але також через діла і слова спеціально одарених одиниць. Ці одиниці мали для себе надзвичайне довір'я частини членів даного суспільства і ці члени приймали на віру погляди цих одарених одиниць на ту чи іншу справу. Це були як примітивні **медики** чи пак **характерники**, так і ті одиниці, яким вдалося винайти нове знаряддя, новий спосіб продукції в саді чи на ріллі, або які мали добре щастя в мисливстві або на війні. Такі одиниці вибирано провідниками, якщо їх повага була загальною признана, або вони вели за собою частину роду — його “партію”, якщо їх повага була лише частинна.

Однак “партія” навіть у найпримітивнішому суспільстві не могла б утворитися виключно на чисто харизмативній⁴⁾ підставі відношення до особи свого провідника. Завжди, поза чуттєвими моментами мусить бути ще й **раціональний** елемент: — духовна згода з провідником щодо певних цілей.

3. ЧИ ПАРТІЇ Є КОНЕЧНІ?

Віра в провідників і **бажання уподібнитися до них** — це одна з важливих основ **первісного** партійнення. В обох перших стадіях суспільного розвитку (примітивна орда і родово-племінний устрій) не було **влади**, тобто права одного члена даного суспільства наказувати, а обов'язку решти суспільства тих наказів слухати. Виборний провід орди чи роду або племені спіралися в основі на добровільним послідуванні, а не на примусі, який є характеристичною прикметою влади. Така примусова влада появляється щойно в ста-

4) “Харизма” — слово грецьке. Воно означає надзвичайний дар богів для людини в формі пророцтва, чудесного лікування і т. п.

дії розкладу родово-суспільного устрою і розвивається вповні щойно в політичному суспільстві, то є в **державі**. Тимто партійнення в примітивних суспільствах опирається головню на ірраціональним⁵⁾ елементі — на вірі в ласку богів для провідника, а не на організації членів на основі головню виразномуваної спільної програми і тактики.

Щойно в політичному суспільстві, в державі, появляється влада, яка спирається на організованім апараті примусу. Тому в цім новім виді суспільства партійнення мусить приймати також **організовану** форму, бо тільки тим способом можна добитися впливу на державну організацію, або просто здобути державну владу в свої руки. **Політичні** партії могли отже появитися щойно в політичному суспільстві, тобто в державі. Основною прикметою політичних партій є змагання до осягнення влади в державі або принайменше до осягнення впливу на неї, щоб перевести через владу свої суспільні бажання в державі.

Проте, ще довгі віки існування держави партійнення мало переважно примітивний характер: політичні партії це були переважно групи, оперті на ірраціональній вірі у провідника, а менше на раціональнім моменті спільної уложеної програми діяльності. З поступом росту раціоналізації життя в державі раціональний момент у партіях набирив постійної сили і нарешті в новітнім суспільстві став домінуючим у всіх політичних партіях. **Чиста** провідницька система партійнення таким чином в новітнім суспільстві вже не існує. Зате характер тих політичних партій новітнього

5) Ірраціональний = такий, що лежить поза межами розуму, то значить, що його не можна вповні розумом пізнати.

суспільства, де момент провідництва вибивається наперед, як основна прикмета, є доказом повороту назад у розвитку життя в державі, принаймні на якийсь час.

До вище згаданих **духових** чинників, які навіть у примітивнім суспільстві провадили з неминучістю до творення партій, долучаються в державній формі співжиття людини ще також чинники **економічні, політичні і культурно-релігійні**, що викликають сильніший ріст партійнення. Розвиток **демократичної** думки і демократичних державних устроїв стимулював дуже сильно ріст політичних партій, бо ж вибори без партій є не до подумання. Навіть у **монопартійній** державі в суті речі існує цілий ряд політичних партій. Це діється не лише в **підземеллі**, як рух опору проти панівної системи, але також явно під різними видами. Людська природа і суспільно-економічні чинники партійнення, вигнані дверми, втискаються в життя назад вікнами. Коли партійнення не може існувати на поверхні життя під власним іменем, то воно твориться під іншою формою нелегально і неформально. В урядовій партії творяться в різній закритій формі окремі групи, що збираються коло тих чи інших провідних осіб монопартії і стають висловом певних інтересів. З другого боку повстають різниці думок, як певні теоретичні “ухили”, які соціологічно не є нічим іншим, як виявом партійнення, загнаного поліційною силою в інші форми. Ця боротьба фактичних партій в одній монопартії має більш жорстокий і неморальний характер у порівнянні з свободним партійненням навіть на низькім ступні розвитку державного і культурного життя. Досить пригадати собі ліквідацію групи Рема в націонал-соціалістичній партії в Німеччині Гітлера, або численні масові ліквідації “ухилів” всередині ко-

муністичної монопартії в СССР (група Шляпнікова, Троцького, Зінов'єва, Бухаріна, Рикова і т. д.).

4. ЯКІ Є РОДИ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ?

Політична партія, це **організація** хочби навіть у дуже примітивній формі. Як слушно визначає Йоган Пленке, організація значить порядок: це є упорядкування многи в нову єдність. Головна проблема в такій єдності, зложеній з многи людей, це вияв волі і дії. Щоб група могла хотіти діяти, вона мусить це робити тільки за посередництвом свого органу, якому вона підчиняється. Інакше ніяка група ніколи діяти пляново не може. Тим органом може бути збір делегатів і вибраний до керівництва комітет чи один голова. Відношення в партії, це відношення керованих до керівництва і навпаки.

З точки погляду організації партії є неоднакові. Це відповідає загальній людській природі, яка допускає в тім самім роді “*homo sapiens*” широку різноманітність⁶⁾. Цей факт є також наслідком того, що суспільно-політичне життя народів виявляє різну комбінацію форм і змісту, викликану природними обставинами території, клімату, економічних відносин і історії культурно-суспільного розвитку.

Поділ політичних партій переводимо з різної точки погляду. Зробимо найважливіший поділ:

А) ПРИМІТИВНІ І РОЗВИНЕНІ

Примітивні політичні партії є ті, в яких головним

6) “*homo sapiens*” — “людина розумна”. Це назва людини взагалі, вживана в науці про тварини, для відрізнєння від звірят.

вузлом є довір'я до особи провідника, що є висловом певних духових і матеріальних інтересів групи.

Примітивні політичні партії не мають правильної організації і тому вони досить пливкі. Такі партії не мають упорядкованої **програми** для своєї суспільно-політичної діяльності у випадку, як партія досягнула б політичну владу в державі. Примітивна партія єднається звичайно біля одного чи кількох головних провідників та більшої кількості підрядних провідників, які пристали до головних. Провідники примітивної політичної партії єднують прихильників тільки біля одного чи кількох гасел з актуальної політики (наприклад: з якою державою бути в союзі, а проти якої воювати; яка має бути династія в державі; який має бути напрям податкової політики і т. д.).

Завжди провідник примітивної політичної партії мусить заповідати **успіх** своєї боротьби. У випадку неуспіху примітивна партія часто розлітається зовсім. Те саме діється також по смерті головного провідника, якщо його не заступить рівна йому силою духа особа.

Розвинена політична партія відрізняється від примітивної двома важливими моментами: 1) упорядкованою **програмою** та 2) правильною **організацією**.

Розвинена новітня політична партія має не лише систематично уложену програму, до якої існують ще широкі пояснення, але вона посідає ще часто свій специфічний світогляд. Партійна організація має також свій вироблений статут, в якому докладно визначено, в який спосіб твориться воля партії, які права і обов'язки мають всі партійні члени і окремі органи партії. Сильно розвинена партія посідає ще свій окремий сталий організаційний **апарат**, який склада-

ється із стало зайнятих і для тої цілі вишколених службовиків партії.

Розвинені політичні партії розбудовують свою окрему виховну систему, організуючи спеціальні **союзи молоді**, товариства фізичного виховання і спорту, а часто з тих останніх організацій розвивають свою власну партійну **охорону**. Вони розпоряджають своєю партійною **пресою**, яка підлягає виключно директивам органів партії і то не лише періодичною пресою (щоденники, тижневики, місячники), але й власним видавництвом книжок. Преса, а особливо тижневики і місячники розробляють програмові проблеми партії і зі становища цієї програми наświetлюють політичні, економічні й культурні завдання нації.

4. ЯКІ Є РОДИ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ?

Б) ПРАВДИВІ І ФАЛЬШИВІ

Правдивою називаємо ту політичну організацію, яка чесно й одверто чи то у своїй назві чи принаймні у своїх деклараціях визнає себе тільки за **частину** одного цілого політичного суспільства — **нації**. Коли політична організація признається до свого "часткового", тобто партійного характеру, то тим самим вона визнає, що також інші партії мають право діяти. Щойно разом з іншими партіями витворюється **свобідно** політичне життя даної політичної організації. Правдива партія визнає також публічно, що не вона єдина представляє волю нації і національну політичну думку, але що побіч партії, яка в данім періоді має за собою евентуальну більшість нації, мають право і навіть обов'язок діяти другі партії, які заступають **іншу думку**, що в майбутності може мати за собою більшість нації.

Не є правдивими партіями ті політичні організації, які всіми способами стараються не допустити до існування інших партій, або які виступають взагалі проти “партійництва”. Такі партії звичайно голосять у своїй пропаганді, що вони не є партіями, а “безпартійними” об’єднаннями, які репрезентують **цілу й неподільну націю**, хоча вони щодо свого впливу є навіть тільки меншинними групами. Такі неправдиві, нещирі партії залюбки називають себе “національними об’єднаннями”, “національним фронтом єдності”, і і т. п. Розуміється, що все залежить від **характеру** партії. Часом щира партія називає себе “об’єднанням”.

Не є правдивою політичною партією також така політична організація, яка ставить собі за безпосередню ціль працювати не для добра своєї національної спільноти чи навіть для добра частини своєї нації, а головно для якогось **позанаціонального** цілого: наприклад для “світового пролетаріату”, і т. п. Це не торкається такої партії, яка зміряє до міжнаціональної співпраці (ліберальні демократи, соціалістичні демократи, християнські соціалісти і т. д.), якщо вони є **самостійні** і вважають себе частиною у відношенні до інших партій даної нації. Прикладом фальшивої партії є всі комуністичні партії.

Зовсім слушно підкреслює проф. Вальтер Зальцбах, що правдива партія визнає як теоретично, так і практично дискусію з іншими партіями, як засіб вияснення суперечних поглядів на суспільно-політичні питання в нації. Органом такої дискусії, де мають вирішитися суперечні погляди на цілі державної політики, є парламент. Правдиві політичні партії відкидають насильний спосіб вирішення політичних спорів в середині нації, отже вони відкидають терор, пучі, на-

сильні перевороти внутрі нації та зокрема братовбивство, як засіб своєї національної політики. Дискусія це засіб переконати інших. Внаслідок того правдиві партії відкидають також свідоме **очернення** противних партій і **обман** виборців. Таким чином правдиві партії мусять бути по суті **демократичні** і мусять признавати **чесний** політичний і навіть міжклясовий **компроміс**.

Фальшиві партії відкидають принципіально, явно або скрито, **чесний** компроміс, дискусію з іншими партіями та переконання. Вони вважають себе непомилними, а свої програмові тези непорушними догмами, які в потребі треба накинати іншим **силою**. Сам парламент і навіть всяку свободну дискусію (свободу слова, преси) вони трактують тільки як засіб у боротьбі проти свободної дискусії і проти парламентаризму. Дискусію вони розуміють лише як **агітацію** мас демагогічними засобами, перекрученням правди і просто вигадками, щоб створити відповідну атмосферу, в якій могли б здобути владу, а після того для них остає одинокий засіб: терор на впертих свідомих з іншого табору та обман для менше свідомих. Такими фальшивими партіями є всі партії фашистівського, анархістичного і комуністичного типу.

Бувають випадки, що якась партія є **частинно** правдива, а **частинно** фальшива. Цей випадок заходить тоді, коли в якійсь нації існують політичні партії, що збудовані не на соборницькому принципі нації, а на **територіально-провінційальній базі**. Тоді не знати, наскільки дана територіальна партія дбає більше про інтереси одної територіальної частини з пошкодженням соборних інтересів цілої нації, а коли вона дійсно заступає інтереси **цілої нації**. Така пар-

тія по суті не є відповідником інших загальнонаціональних партій, тобто не доповняє їх.

В) ПОВНІ І НЕПОВНІ

Повні партії ті, які охоплюють своєю програмою **всі** проблеми національного життя. Про неповні партії говоримо тоді, коли вони ставлять собі за **ціль** розв'язання якогось одного чи кількох разом зв'язаних домагань (наприклад: тільки переведення земельної реформи, заведення прогібіції алкоголевих напитків, заведення виборчого права для жінок, переведення законодавства про зрівняння прав різних рас і т. д.).

Такі по суті, хоч не формально, неповні партії були довгий час у **Великій Британії**, а ще тепер частинно існують в **ЗДА**. В Америці звикли до таких часткових партій, які виставляють свою програму для одної легіслативної каденції. Це **виборчі**, а не **тривалі** програми. При других виборах партія виставляє нову виборчу плятформу, яка може бути навіть суперечна з попередньою. Щойно при кінці минулого століття стали у Великій Британії творитися повні партії, які поза своєю виборчою плятформою мають **загальну програму на довшу мету** з певним світоглядним характером (партія праці із соціалістичним, партія консервативна з індивідуалістичним характером). В Америці партії мають специфічний характер. Вони є фактично **федерацією різних інтересів** господарства і провінцій, а в'яже їх сильно **традиція** і до певної міри наслідність партійної приналежності, а не якісь програмові і світоглядові підстави. Це відноситься до обох великих партій — республіканської і демократичної, в яких існують різкі суперечності поглядів на кардинальні суспільні справи.

На **європейським суходолі**, як правило, в новітніх часах був панівний тип політичної партії повної, з охопленням всіх національних інтересів загальною і тривалою програмою із заокругленим світоглядом.

Г) ПОДІЛ ПАРТІЙ ЗА ЦІЛЯМИ І ЗАСОБАМИ

Окрім того ділимо політичні партії ще за **цілями**, які вони собі ставлять. Отож відрізняємо партії **суспільної перебудови** (різномодні соціалісти, анархісти, комуністи, класократи і т. д.) та протилежні до них **міщанського чи селянського типу** і т. п.

Відповідно до цілей маємо також партії **клерикальні** й антиклерикальні, залежно від того, чи ті партії хочуть забезпечити більший вплив клерові на публічні справи, чи виключити цей вплив. З того становища можемо ділити партії також на **християнські** чи взагалі ті, які признають позитивну вагу релігії в суспільнім житті, а з другого боку партії **безбожницькі** (комуністи, анархісти, деколи міщанські антиклерикали і т. д.).

За цілями розрізняємо також партії **республіканські**, які ставлять собі за головну ціль державу в формі республіки, а з другого боку партії **монархістичні**. До цієї класи поділу належать також партії **демократичні**, які головною метою уважають демократичний лад у державі, а з другого боку противні їм антидемократичні партії різних видів.

Дуже часто є кілька партій у даній нації, які мають зовсім ті самі або майже такі самі цілі, але зате сильно відрізняються **способами і засобами**, якими вони хочуть досягнути свої цілі. Ця різниця засобів саме доводить партії з такими самими цілями до найгостріших боїв між собою. З огляду на тактичні засоби досягнення цілей розрізняємо партії **революцій-**

ні і мирно-реформістичні; **радикальні** і помірковані; **терористичні** і легалістичні і т. д.

Д) ВИРАЗНОКЛАСОВІ І ЗАКРИТОКЛАСОВІ

Нині в цілیم світі знаходяться народи в стадії суспільства поділеного на класи. В такому класовім суспільстві кожна політична партія мусить, чи вона того хоче, чи ні, стати на захист інтересів одної чи кількох клас проти інтересів інших клас свого суспільства. Розуміється, що з-правила дана партія, стаючи на захист інтересів одної із клас свого національного суспільства, є переконана глибоко, що вона діє одночасно для добра цілої нації. В такому змислі кожна партія висловлює якийсь класовий інтерес і тому кожен політичну партію можемо також інакше назвати організацією оборони певних суспільних інтересів.

Різниця щодо того між окремими політичними партіями є тільки така, що одні партії **явно** признаються до свого класового характеру, а другі свій класовий характер всіма способами закривають.

Треба ще мати на увазі, що бувають партії, які заступають виключно інтереси **одної класи**. Це партії однокласові, або вузьокласові. З другого боку діють партії, метою яких є захист інтересів **кількох** клас. Це партії многокласові або ширококласові. До перших належать міщанські, робітничі, селянські, промислові, купецькі і т. п. партії. До других належать партії “робітного люду” (селян, робітників, умових працівників разом), широкі міщанські партії (промисловців, купців і банкірів і т. п.).

При цій нагоді треба підкреслити, що “Комуністична Партія Советського Союзу” є зручно прикритою вузьокласовою партією класи російської советської бюрократії, яка тепер числить біля 15-20 міль-

йонів душ. Ця партія для прикриття своїх вузьокласових інтересів називає себе “партією трудящих СССР”, де, мовляв, нема тепер ніяких клас, але насправді в СССР панує найбільш різкий класовий поділ до класи невільників у таборах невільників праці включно (до 15 мільйонів дорослих осіб).

Е) СВИТОГЛЯДОВІ І БЕЗ СВИТОГЛЯДУ

Цей поділ розрізняє політичні партії із становища, чи вони поза програмою політично-суспільною партії **суспільного консерватизму** (всякі консерватисти мають ще певні спільні світоглядів принципи. Європа знає світоглядів партії як панівний тип політичних організацій. В Америці обі великі партії не є світоглядів в тім змислі, що їх не різнить світогляд, а тільки виборча плятформа. Світоглядівими партіями в Америці є лише малі партії (комуністична, ліберальна, соціалістична).

Б) ОРГАНІЗАЦІЙНІ РІЗНИЦІ ПАРТІЙ

З організаційного становища (яке часто впливає із світоглядівих принципів) поділяємо політичні партії на масові і вузько-елітарні. Окрім того із становища легальности розрізняємо партії **явні**, легальні і партії конспіративні, нелегальні.

Партії можуть бути організовані в демократичний спосіб (без огляду на те, чи вони явні чи конспіративні). Тоді в них провід кінцем висловлює лише волю більшості членів партії. До певної міри такий провід може сказати про себе, як це висловлює один з німецьких соціалістичних провідників: “Я мушу слухати робітничої класи, бо ж я їх провідник”. В демократичних партіях провід партії уважає себе за

експонента (викладника) інтересів нації, а не за диригента тими інтересами.

II УКРАЇНСЬКІ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ У НОВІТНІХ ЧАСАХ

1. ВИЗНАЧЕННЯ НАШОГО РОЗГЛЯДУ

Предметом нашого розгляду будуть тільки українські політичні партії з XIX і XX сторіч. Обмежуємо наш розгляд тому, бо дослід наших політичних партій від початку нашої державности (від VII сторіччя по Христі починаючи) був би надто обширною працею, яка вимагала б таких матеріалів, що їх на еміграції не можна мати під рукою. Все ж таки треба принайменше коротко дати характеристику політичних партій в нашій середньовіччі і в нових віках.

В середніх віках нашої історії політичні партії діяли спочатку переважно в примітивнім виді. В дальшій розвитку вони підносяться вище, мають зародки деяких політичних програм, але все таки не виходять із стадії переважної примітивности. Найбільше партії були розвинені в тім періоді нашої історії в Київщині і в Галичині.

В періоді литовсько-руської держави і польської окупації партії набирають більш програмового характеру, відділяючися від осіб (партія оборони національних прав і партія угодова, партія православна й католицька і т. д.). Ще вище піднявся розвиток партій у періоді козацької держави (партія Запорожжя, партія городового козацтва, партія старшин, партія самостійницька, партія туркофільська і т. д.). Але й цей період нашої історії ще не знає вповні розвиненої політичної партії. Це сталося щойно в найновішій пе-

ріоді українського національного життя, а саме в половині XIX-го століття.

Слід підкреслити, що політичні партії в повнім розвитім виді також в інших народів Середньої і Східної Європи є появою щойно XIX-го століття. Таким чином під цим оглядом Українці не є особливо спізнені.

На цьому місці підкреслюємо виразно ще раз, що наш розгляд є чисто **соціологічний**. Тому не слід від нас очікувати тут **політичної оцінки** поодиноких партій, про які тут буде мова, тобто ми не будемо спинятися над питанням, чи така або інакша конкретна партія відіграла чи відіграє в українськім житті “позитивну” чи негативну роль. Така оцінка належить до політичної історії або політичної публіцистики, а не до соціології.

2. ЗАРОДКИ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В НОВІТНІХ ЧАСАХ

Як українське національне відродження в ділянці **літератури й науки** зв'язане в своїх початках досить помітно з масонськими організаціями, так і зародків українських політичних організацій треба шукати в тім громадськім русі, що його викликали в Україні **масони**. Взагалі в умовах царського абсолютизму могли існувати незалежні суспільно організації лишень конспіративно. Першими такими організаціями по упадку української гетьманщини були саме масони.

Масонська організація по своєму характері є в основі морально-громадською організацією, однак у тих часах вона мала також на половину політичний характер демократичного напрямку. З початком XIX-го століття заснували масони в Україні перше політичне товариство “З'єднаних Словян”. Товариство, як і весь

тодішній масонський рух, складалося виключно з вищих освічених верств суспільства — інтелігенції, освічених поміщиків і дещо міщан. Це товариство мало на меті приготувати політичний переворот в цілій російській імперії разом з подібними гуртами в інших провінціях тодішньої Росії. Товариство змагало до заведення в російській імперії конституційного ладу. Основною рисою цього руху було з'єднання всіх Слов'ян в одній державі з певними федеральними прикметами. Виразного значіння національної справи в товаристві підкреслено не було. Належали до нього члени без огляду на національне походження, але переважно Українці. Тому цього товариства не можна ще uważати чистою українською політичною організацією.

Це перше політичне товариство в Україні в XIX-ім столітті було розбите царським урядом разом з розгромом повстання так званих “декабристів” в році 1825.

Другим, але вже чисто українським політичним товариством, було Братство імені св. Кирила і Методія, зорганізоване в 1846-ім році в Києві Миколою Костомаровом, Паньком Кулішем і іншими. До цього Братства належав також Тарас Шевченко. Братство виробило вперше виразну українську політичну програму, а також соціальну і культурну. Воно свідомо змагало до відновлення **української держави** у вільній федеративній спілці з іншими слов'янськими народами.

Це слов'янофільство Кирило-Методіївців було виразно звернене проти російського слов'янофільства. Наше Братство зміряло до розділу тодішньої російської імперії на окремі держави націй, а приступлення до спілки нових слов'янських держав зпоза границь царської імперії (Чехи, Словаки, Хорвати, Сербі,

Болгари, Словінці) відбирало російській національній державі всяку перевагу в спілці. Внутрішній лад української держави мав бути демократичний: Україна мала мати свою республіку, з народним представництвом, із знесенням пануючого тоді під російською владою кріпацтва, із знесенням всіх станів і заведенням рівності перед законом. Національно-державні прямування можемо найкраще бачити з відозви Братства до українського народу, яку воно приготувало до розповсюдження. Ось вона:

“Браття Українці!

“1. Ми приймаємо, що всі Слов'яни повинні з собою поєднатися.

“2. Але так, щоб кожен нарід скомпонував свою республіку і управлявся незмісимо з другими так, щоб кожен нарід мав свій язик, свою літературу і свою справу суспільну; такі народи по нашому: Москалі, Українці, Поляки, Чехи, Словаки, Хорвати, Ілліро-Сербі, і Болгари.

“3. Щоб був сойм або рада слов'янська, де б сходились депутати від всіх республік і там розважали і порішали такі діла, которі б належали до цілого союзу слов'янського.

“4. Щоб в кожній республіці був свій правитель, вибраний на роки, і над цілим союзом був би правитель, вибраний на роки.

“5. Щоб у кожній республіці була послолита рівність і свобода, а щоб станів не було зовсім.

“6. Щоб приймано депутатами і урядниками не по роду, не по достаткам, а по розуму і просвіщеності, народними виборами.

“7. До того, щоб св. віра була основою закону і суспільної справи в цілому союзі і в кожній республіці.

“Оце вам, браття Українці обох сторін Дніпра, подаємо на увагу. Прочитайте пильно і нехай кожен думає, як до цього дійти і якби ліпше воно було. Як багато голів, то багато розуму, кажуть. Коли ви об цім станете думати, то в той час, як прийде пора говорити, вам Господь Бог дарує і уразуміє”.

Як бачимо, це програма в одночас і самостійницька і федеративна. Соціяльна програма навіяна духом оригінального християнського соціалізму. Програма не є русофільською. Навпаки, як сказано вище, вона змагає до розподілу російської імперії на окремі національні республіки, між якими мав би бути вільний союз рівних.¹⁾

У своїй основній ідеології, виложений у “Книзі Битія Українського Народу”, голосили братчики спеціальне призначення України серед слов'янських народів так, що Україна являлася Месією-спасителем народів з огляду на свій демократизм традиційного козацтва.

Одначе Братство св. Кирила і Методія не мало змоги розвинути своєї організаційної діяльності. В 1847-ім році воно було розкрите припадково і розбите російською поліцією, а члени його арештовані.

Утворена по революції в Австрії на весні 1848 року у Львові **Головна Рада** не піднялася до ідейної висоти програми Братства св. Кирила і Методія. Її програма обмежувалася до здобуття територіяльної автономії тої частини українського народу, що жив в Австрії в трьох краях: Галичині, Буковині і на Закар-

1) З актів процесу проти братчиків видно, що Шевченко був провідником радикального крила Братства, а Костомарів — поміркованого. Шевченко був різкий “мазепинець” і самостійник.

патті. Соціяльна програма була консервативна. Головна Рада не мала наміру використати конституційні можливості австрійської монархії, щоб організувати масу свого народу для політичного руху. Вона не мала належного розуміння для цієї справи, а всі свої надії покладала на свою політичну зручність у приєднанні ласки центрального австрійського уряду для здобуття ширших прав українського народу в Австрії. Австрійський уряд справді зразу до деякої міри ставився прихильно до домагань Головної Ради, але тільки для того, щоб мати в Українцях протидію до революційних рухів польської і мадярської шляхти і міщанства. Пізніше це відношення австрійського уряду змінилося, бо він зробив угоду з польськими шляхотськими елементами. Тим зворотом політики центрального австрійського уряду кола Головної Ради були сильно розчаровані і зневірені до тої міри, що дня 5-го серпня 1850 року Головна Рада власною постановою розв'язалася. Треба тямити, що в тім часі вже в Австрії була знову знесена конституція і знову панував цісарський абсолютизм, який ішов на згоду з аристократичними елементами проти плебейських рухів, яким був також весь український рух, бо ж український нарід був тоді зовсім без шляхти.

На Придніпрянщині прокинулося нове громадське життя щойно після повороту Шевченка із заслання. Однак політична думка не виливалася тепер у форму політичної організації на зразок колишнього Кирило-Методіївського Братства з повною програмою. Організація прибрала тепер форму **товариських клубів**, які єднали членів без огляду на політичні переконання. Від членів вимагали лише того, щоб вони признавалися до українського народу та щоб вони зобов'язувалися працювати для його культурного посту-

пу. Ці товариські клуби були без окремих статутів і діяли нелегально, бо царський російський абсолютизм не допускав до діяльності будь яких незалежних від уряду організацій. Коли в 1876 заборонено українську мову в друку і в публічному вжитку та проголошено признавання себе до українства антидержавним вчинком, ці клуби сильно обмежили свою діяльність, щоб не наражувати своїх членів на арешти і депортації. Політична діяльність обмежувалася таким чином лише до одиниць. Такий стан тривав під російською окупацією аж до кінця XIX-го століття, не зважаючи на всі спроби великого політичного діяча на еміграції в тім напрямі Михайла Драгоманова, щоб довести до організації політичного руху в Наддніпрянщині. Тиск абсолютизму російської окупації та загроза депортацій тероризували українську освічену верству до тої міри, що вона була нездатна в той час до ширшої організаційної акції чисто політичного характеру, обмежуючись до культурно-наукової праці.

У Західній Україні, під Австрією, після розв'язання Головної Ради не було взагалі ніякої політичної організації. Навіть у часі відновленої конституційної системи правління треба було ждати майже 10 років, поки в 1870-ім році оснувалося знову політичне товариство під назвою "Русская Рада" у Львові. Вже із самої назви видно, що це товариство було явно русофільського напрямку. Складалося воно майже виключно з греко-католицьких духовників, які були не лише політично, але й культурно русофілами, а також тихими симпатиками російського православ'я. Керували цим товариством крилошани митрополичої консисторії, яка була опанована тоді вповні москвофільськими впливами. Це політичне товариство було легальне. Ні політичної ні соціальної програми це

товариство в упорядкованім виді не мало. Товариство не мало розуміння до масової організації, визнаючи засаду елітарну: суспільним життям повинно руководити духовенство на чолі з консисторією. Вся діяльність товариства обмежувалася до писання меморандумів до уряду у Відні та до переводження виборів, опертих тоді виключно на куріальній системі з перевагою шляхти. Вибори переводили парохіяльні уряди у компромісі з державною адміністрацією. Цікаво зазначити, що в той час віденський уряд підтримував москвофілів, бо чисто народовський український рух був у своїх початках сильно демократичний, коли тим часом москвофіли були консерватистами.

Чисто український національний рух — "народовці" — стояв окремо поза "Русскою Радою". Вона не хотіла приймати народовців до себе. Однак самі народовці не творили спочатку своєї окремої формальної організації. Аж в 25 років по відновленні в Австрії конституційної ери із свободою організацій оснувалася у Львові "**Народна Рада**" — (жовтень 1885). Народна Рада прийняла організаційні засади ті самі, що їх мала "Русская Рада": елітарну засаду і консерватизм. Радикальними залишилися тільки в національній справі (зокрема в справі української мови). Соціально і політично вони в тім часі вже були консерватистами. Різниця була ще та, що коли москвофільське політичне товариство було в першу чергу оперте на духовній інтелігенції, то Народна Рада опиралася головню на світській інтелігенції недавно вихованій. Селян у Народній Раді не було зовсім, а міщан кількох. Щойно в 1890-ім році, після проголошення угоди Народної Ради з австрійсько-польським намісником ("нова ера") приступила до Народної Ради також більша кількість греко-католицького духовенст-

ва і то головно під натиском єпископів, які станули за “ новою ерою ”. Все ж таки в цім році найвищого розросту Народної Ради число її членів у цілім краю не досягало цілої тисячі осіб. При тому треба мати на увазі, що в тім часі було в наших парафіях понад 2,000 духовників, понад 1,000 народних учителів і коло 1,000 інтелігентів з середньою і вищою освітою, отже разом коло 4,000 інтелігентів самостійно чинних. З того числа формально до народовців у тім часі призначалася лише одна четвертина. Решта стояла тоді під москвофільським впливом.

Народна Рада також не мала ніякої упорядкованої програми. Вся її програма зводилася до таких чи інших декларацій і промов її провідних членів у соймі чи поза соймом.

3. ОРГАНІЗАЦІЯ НОВІТНІХ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

Першою в модерний спосіб організованою політичною партією, що була оперта на повній упорядкованій програмі політичній, соціально-економічній і культурній, була **Українська Радикальна Партія**, яка відразу поставила собі завдання бути партією **масовою**, щоб при допомозі політично організованої маси добитися національно-державного і соціального визволення українського народу. Вона оснувалася 4-го жовтня 1890 року на конгресі у Львові під головуванням Івана Франка і при співкерівництві Михайла Павлика. Другою з черги модерною політичною партією була **Українська Національно-Демократична Партія**, заложена у Львові в грудні 1899. Третьою з черги була **Українська Соціал-Демократична Партія**, початок якої сягає року 1899, але перший її з'їзд і ухвалення програми сталися щойно в 1903-ім році. Все те партії

Західньої України, основані під впливом політичної науки і діяльності Михайла Драгоманова. Українська Радикальна Партія постала під його безпосереднім впливом і духовим керівництвом, а інші розвинулися з широкого середовища цієї партії пізніше.

У Східній Україні почалася організація модерних політичних партій пізніше, під впливом політичного розвитку Західньої України, щойно від 1900-го року. Тоді в лютні 1899 року створилася в Харкові **Революційна Українська Партія**, до якої належали всі активніші українські діячі того часу, але переважна частина цієї партії була молодь. Партія мала сильний соціалістичний акцент і тому в ній містилися також яскраві соціалістичні елементи. Однак рішучі соціалістичні елементи і симпатии соціалізму не могли вміститися довше в одній партії. Незабаром почався в Революційній Українській Партії розкол, який з одної частини партії довів до створення нової партії під проводом Миколи Міхновського, а саме **Народної Української Партії**. Оставша частина Революційної Української Партії діяла далі під старою назвою, але в 1905-ім році ця партія переіменувала себе на **Українську Соціал-Демократичну Робітничу Партію**, яка прийняла марксистську пролетарську програму. До неї належали далі такі визначні особи, як Микола Порш, Володимир Ейніченко, Симон Петлюра, Ісаак Мазепа і інші.

В пізніших часах, зокрема в революційні часи 1904-5 років, були в Східній Україні спроби організувати ще інші політичні партії, як Українську Радикальну Партію (творцями її були Сергій Єфремів і Борис Грінченко), потім Українську Демократичну Партію. В 1906-ім році обі ці партії об'єдналися в одну **Українську Радикально-Демократичну Партію**. Однак всі ці спроби не пережили періоду пореволюційної реак-

ції і вони занесли під новим терором царського уряду. Цю реакційну добу пережили формально і фактично лише дві політичні організації: УСДРП і нова — **“Товариство Українських Поступовців”**, куди вступили ті діячі, які не визнавали марксизму, а які давніше не належали до ніякої партії або належали до УРДП. До останньої організації вступили Сергій Єфремов, Борис Грінченко, Михайло Грушевський і інші. Побіч тих двох політичних партій **краєвого** характеру існували в Східній Україні ще окремі **місцеві** громади українських **соціалістів — революціонерів**, подекуди навіть досить активних, але вони аж до 1917-го року не створили одної краєвої організації. Окрім того існували ще деякий час революційні **непартійні** організації: 1) **Українська Народна Обнова** що пропагувала повстання під гаслом “Самостійна Україна”. Оснувала її одна група РУП. Вона була зліквідована російською поліцією в 1905-ім році. 2) **“Оборона України”**, яка також довго не тривала.

Політична організація **масового** характеру в Схід, Україні могла переводитися щойно від Великої Революції в 1917-ім році. Тільки УСДРП, що розвинула дещо ширшу діяльність після 1905-го року, маючи готовий апарат з-перед Великої Революції, могла зараз в 1917-ім році розвинути живу партійну діяльність і тим пояснюється її перший успіх. Товариство Українських Поступовців перетворилося через кілька етапів в Українську Партію Соціалістів-Федералістів, куди входили такі діячі, як Єфремов, Ніковський, Матушевський, Дмитро Дорошенко, Олександр Лотоцький, Максим Славінський, Олександр Шульгин, Арнольд Марголін і інші. За цими двома партіями стали творити свою краєву організацію українські соціалісти-революціонери, створивши формально 4-го квітня

1917 Українську Партію Соціалістів — Революціонерів. До цієї партії належали тоді такі діячі, як Микола Ковалевський (голова першого з'їзду), Павло Христюк, Ісаак Базяк, Дмитро Ісаєвич, Олександр Севрюк, Микола Шраг, Микола Чечель, Михайло Полоз, Микита Шаповал, Никифор Григорій, Іван Паливода і Пилип Пилипчук.

Крім цих трьох партій, що почали по революції в 1917 році свою ширшу діяльність, але які мали коріння в минулих роках, виступили на арену політичного життя щойно в 1917-ім році ще такі партії:

1). Українська Партія Самостійників-Соціалістів.

Вона постала з колишніх членів Народної Української Партії Миколи Міхновського. Її перший місцевий з'їзд відбувся аж 6-го листопада 1917 у Полтаві, а щойно 3-го грудня 1917 відбувся її перший краєвий з'їзд. До проводу цієї партії належали такі діячі, як інженер Павло Макаренко, адвокат Панас Андрієвський і лікар Іван Луценко. В своїй програмі партія заявлялася за націоналізацію промислу і землі. В державних справах партія на своїм першому краєвому з'їзді ухвалила домагатися повної державної самостійності Української Народної Республіки. Хоча партія називала себе соціалістичною, то фактично вона про соціалізм поза програмою в своїй пропаганді говорила мало, а більше спинялася на національній справі.

2). Українська Демократично-Хліборобська Партія.

Вона мала свою першу повітову організацію на Полтавщині від червня 1917. Належали тоді до неї Сергій Шемет і В'ячеслав Липинський. Краєвою партією вона стала щойно в 1918 році.

3). Українська Трудова Партія постала в жовтні 1917 і складалася головню з кооперативних діячів.

4). Українська Народна Партія оснувалася при кін-

ці грудня 1917, але на ширшу арену незабаром вийшла із зміненним іменем, бо опінія стала протестувати проти того, щоб вона присвоювала собі назву партії з 1900-их років. Тоді ця партія перезвала себе на **“Українську Федеративно Демократичну Партію”**. До її провуду належали проф. В. Лучицький і В. Науменко, що входили колись до “Старої Громади”.

5). Українська Народно-Республіканська Партія оснудвалася щойно в 1918. р.

Опріч вичислених 5 українських політичних партій оснудалися під час Великої Української Револуції ще такі дальші партії:

6) Союз Хліборобів-Власників. Він оснудався щойно в 1918 році. Переважно до нього належали російські і польські поміщики, бо національно свідомих поміщиків-Українців було дуже мало. Тому ця організація мала російський і навіть анти-український характер.

7) Союз Дрібних Хліборобів оснудався також щойно в 1918-ім році.

Коли до того числа нових партій дочислити ще 3 “старі” партії (УСДРП, УПСР, УПСФ), то будемо мати в Східній Україні до часу советської окупації 9 краєвих партій (Кубань тут не вчислена). Коли ж ще взяти на увагу, що УСДРП та УПСР в 1919-ім році поділилися на три майже самостійні течії (ліву, центральну і праву), то будемо мати фактичних 13 партій. Це було б, як на українські відносини, трохи забагато партій. Для порівняння пригадуємо, що в тім самім часі в Галичині було всього 4 партії і один новотвір, при чому в Галичині не було в тодішніх партіях поділу на “крила”.

III.

ХАРАКТЕРИСТИКА ПАРТІЙ СХІДНОЇ УКРАЇНИ

А.) СОЦІОЛОГІЧНИЙ ПОДІЛ ПАРТІЙ

Усі вичислені вище партії в Східній Україні мали упорядковану програму та організацію. (Краєві З'їзди Центральні Комітети). Тому всі ці партії треба уважати за розвинені партії (а не примітивні).

Кожна з тих партій хотіла відразу бути **світоглядовою**; тому кожна з них дбала про те, щоб якнай-сильніше всюди підкреслювати навіть дуже дрібні світоглядіві різниці у відношенні до інших партій.

Це явище підкреслювання дрібних різниць між партіями є загальним явищем у всіх молодих партій. Відносно беручи, всі українські політичні партії у Східній Україні були молоді і звідсіль походить ця гостра партійна боротьба, принайменше в теоретичних дискусіях між окремими партіями в часах 1917-20 років. Річ ясна, що ті різниці сприймали лише провідники партій, бо рядові члени не мали коли і з чого глибше пізнати основи свого партійного світогляду та зрозуміти глибші світогрядові різниці інших партій. Різниці “на долах” сприймалися дуже загальниково і звичайно вони відносилися до **тактики** партії, а не до програми й світогляду (питання йшло завжди: “яка платформа партії” до тої чи іншої практичної проблеми життя, а не світогляду). Причина того стану справи лежала в тому, що не було змоги скоро випродувати партійну політичну літературу, а навіть розвинути свою періодичну пресу. Вийнятком з того правила були три старі партії — УСДРП, УПСФ і УПСР,

— які мали дещо своєї політичної літератури і свою пресу, хоча вироблені яскраві різниці світогляду існували лише між соціал-демократами, як марксистами, і соціалістами-революціонерами, як народниками.

Вузькокласовий характер мала тільки УСДРП (“пролетарська”) та партії селянські. Всі інші партії ставили собі за ціль заступати інтереси кількох клас (УПСР, УПСФ, УПСС) або й цілу націю.

Всі партії Східної України були **повними** партіями, тобто вони своїм світоглядом і програмою намагалися охопити **цілість** національного життя: політичну, соціальну, економічну і культурну ділянки. **Частинних** партій, які ставили б собі за ціль розв’язання тільки якогось комплексу проблем (наприклад, лише аграрну реформу і т. п.) в Східній Україні не було. Навпаки, тут була схильність, у протилежності до американського типу партій, займатися всіми, навіть найменшими явищами суспільного життя в програмі партії, хоча ці подробиці можуть стати практичними аж за сотні років.

Всі ці партії були **правдивими** партіями, бо вони виразно признавалися до того, що вони є лише **частиною цілого** політичного національного суспільства і допускали також на практиці, а не лише в теорії існування інших політичних партій. Партійне змагання полягало в тому, щоб шляхом переконання громадян забезпечити за своєю партією більшість народу при виборах. Навіть наймолодша українська партія, — Українська Комуністична Партія, — що створилася вже під советською окупацією в січні 1920-го року, з колишньої фракції незалежних соціал-демократів, допускала теоретично і практично існування також інших партій, хоча ця партія стояла на теоретичній “радянській плятформі”. Щойно пізніше, ця партія при-

хилилася до плятформи диктатури “трудових клас”, допускаючи однак дальше існування всередині “трудової демократії” існування різних радянських партій. Ця партія ставила собі за ціль в першу чергу добро українського суспільства, хоча й обстоювала загальну комуністичну доктрину про світову комуністичну революцію пролетаріату.

В наш розгляд ми не беремо **“Комуністичної Партії большевиків України”** зовсім з тої причини, що це не була і дотепер не є самостійна партія, а тільки обласна партійна організація чужої партії з чужим партійним центром диспозиції — Російської Комуністичної Партії большевиків, яка після формального утворення “Союзу Советських Соціалістичних Республік” перезвала себе у “Всесоюзну Комуністичну Партію большевиків, а на 19-тому з’їзді назвала себе “Комуністичною Партією Советського Союзу”. Окрім того ця по назві “партія”, а в дійсності організація чужої партії, в розгляданий нами історичний період Східної України в роках до повної советської окупації в листопаді 1920, була по своему національному складу членства майже виключно партією **Росія**н. Ми ж беремо під розгляд тільки ті партії, які мали або виключний або переважний український національний характер.

Щодо **тактики**, то всі українські партії у Східній Україні були менш чи більш **радикальними**. Найбільш радикальними були УСДРП і УПСР, потім ішли по порядку УПСФ, УПСС і інші. Найбільш консервативною була партія хліборобів-демократів, хоча тільки в розумінні **тодішніх** відносин. Ні одна з них не виступала виразно проти революції, як такої; вони різнилися тільки щодо **ступня** революційності. Поділяючи партії на “праві, центрові і ліві”, в **тодішніх** українсь-

ких відносинах ми зарахували б на саме праве крило хліборобів-демократів, за ними Українську Народну Партію (що створилася літом 1919), а за нею Українську Народно-Республіканську Партію. До “центру” ми зачислили б УПСФ, УПСР та “Українську Селянську Соціалістичну Партію”, (що створилася весною 1919 під проводом інж. Архипенка). До “лівиці” треба було б зачислити всі інші соціалістичні партії. Коли однак ми брали б **нинішні** європейські відносини, то ми мусіли б всю тодішню українську правницю зарахувати до “центру”. Якщо йдеться про відношення до “революції”, то революційні гасла брали поважно тільки дві партії — УСДРП і УПСР та їх ліві фракції, але й вони серйозно пробували переводити свої програмові революційні постулати щотільки від кінця 1918-го року. Це ми говоримо про соціальну революцію.

Якщо йдеться про **політично-національну** революцію, то по суті революційними були всі тодішні українські політичні партії. Соціальної революційної діяльності соціалістичних партій перешкоджувала дуже складна національно-державна ситуація України, яка тоді була загрожена різними імперіялізмами (російським червоним і білим), німецьким кайзерським, польським (Пілсудського і т. д.). Тим дається пояснити факт, що програмово соціально-революційні партії на практиці ухилялися від реалізації своїх програм у тодішнім державнім будівництві. Деякі політичні діячі воліли **емігрувати з Української Держави** закордон, як боротися проти іншого політичного напрямку державного уряду (Володимир Винниченко після уступлення із Директорії УНР, Микита Шаповал після уступлення з міністерства земельних справ, Сергій Шемет, В'ячеслав Липинський, Дмитро Донцов,

Володимир Дорошенко, Володимир Левинський і інші).²⁾

Явної консервативної партії в роках 1905-1920 в Східній Україні поміж українськими партіями не було ні одної. Навіть хлібороби-власники, якщо йдеться про членів-Українців цієї партії, не важилися говорити про те, щоб в Україні під політичним і соціальним оглядом все остало по старому.

Всі ті партії були щодо погляду на форми держави — **республіканцями**. Ні одна політична група Українців у той час не заступала програмово монархізму. Щойно на еміграції в році 1920 виступили В. Липинський і С. Шемет з проповіддю української монархії, пропагуючи кандидатуру Скоропадського Павла і його роду. За часів режиму Павла Скоропадського, як гетьмана, в самій Україні ніхто з його прихильників ні він сам навіть не натякували про монархістичні тенденції цього режиму.

Щодо питання, кому має належати **внутрішня суверенність**, то всі тодішні партії в Східній Україні признавали право внутрішньої суверенності **народові** в державному розумінні. Це значить, що всі тодішні українські партії по суті були **демократичними**. Різниця між партіями щодо питання демократії була в тому, що соціалістичні партії заступали побіч принципів **політичної**, також ще принципи **соціальної** демократії (в непартійному розумінні). Окрім того “праві” і “центрові” партії признавали в дану історичну

2) Треба підкреслити, що ні УСДРП ні УПСР в 1917-20 не пропонували переводити соціалістичний лад, а тільки звичайні, західньо-європейські реформи: 8-годинний день праці і аграрну реформу. Нічого більше.

епоху різний ступінь демократії для своєї держави. Щойно в 1919-ім році стала ширитися серед “лівих фракцій” соціалістичних партій теорія про те, що внутрішня суверенність належить лише “трудовому народові”, а не всьому народові.

Щодо **засобів** політичної боротьби, то на практиці всі українські партії в Східній Україні до 1920-го року відкидали внутрішній **терор**, як засіб міжпартійної політичної боротьби. Не було випадку, щоб одна з партій виконала проти члена іншої партії терористичний замах з причини політично-тактичних різниць. В теорії визнавала терор, як засіб політичної боротьби, Українська Партія Соціалістів-Револьюціонерів. Але вона визнавала це тільки в теорії. До 1917-го року ця партія не виконала ніде ні одного терористичного вчинку проти якогось представника російської влади в Україні. Те саме відноситься також до організації “Українська Народна Обнова”, яка теоретично визнавала стосування терору проти російської державної влади, але в практиці також вона ніколи ніде не виконала якогось замаху на протязі свого 5-літнього існування. Також “Організація Оборони України”, до якої належав також відомий пізніше політик Микита Шаповал, а яка визнавала терор, не спромоглася на якийсь замах проти влади, а виконала єдиний зрештою замах проти **пам’ятника Пушкіна**. Інші партії відкидали терор принципіально, як засіб боротьби, визнаючи тільки всенародне повстання у відповідних для цього політично-соціальних обставинах.

Українські партії визнавали лише **революцію**, то є всенародне повстання, яке мало виявитися як сума і результат всіх виховних і підготовчих заходів партії серед народних мас. Систематичний терор, як

засіб політичної боротьби, в тактику цих партій не входив, за винятком чисто **теоретичних** міркувань народницьких груп, які зрештою до практичного виконання своїх замахових помислів не дійшли. Микита Шаповал, одинокий, який виконав терористичний замах проти **пам’ятника Пушкіна**, у своїм передсмертнім творі “Ляхоманія” шукає за причинами того факту і знаходить їх у своїй теорії, що нібито **нижчі верстви не є здатні до революційних виступів взагалі, а до терористичних замахів зокрема**. До нижчих верств він рахує також всю українську інтелігенцію, тому що її члени не займали ніколи керівного або незалежного становища в суспільно-економічному житті (директори, власники земельних дібр, власники фабрик і т. д.). На стороні 131 згаданого твору він твердить: “Видатні революціонери в Росії — з вищих шарів, а не з селян, робітників і дрібних урядовців. Інтелігенти з нижчих шарів рідко коли відзначаються сміливістю. Це показчик їх рабського виховання і оточення. Характерний факт, — ні в нас, ні в Білорусів нема терористів, хоча ніде так багато не говориться про “боротьбу”, як у нас і Білорусів”. До рішального виховного чинника, який виховує Українців до рабства, зараховує Микита Шаповал також — церкву.

На наш погляд причин відсутности терористичного руху в українських організаціях у Східній Україні до 1920-го року включно слід шукати не в економічних і стисло класових відносинах українського суспільства, але в його політично-ідеологічних прямуваннях. Хоча в Східній Україні стояла українська політична боротьба дуже сильно під впливом російських політичних ідеологій, то все таки в пункті політичного терору був серед українства панівним погляд Михайла Драгоманова, який рішучо відкидав револю-

ційно-терористичні організації з мотивів етики і політичної доцільності. Критика Михайла Драгоманова, яку він переводив постійно над російськими терористичними організаціями, була така основна, що вона здобула собі в Україні загальне признание. За Михайлом Драгомановом український політичний рух сприймав революцію, як **органічний суспільний процес**, який можна прискіпати **масовою** освідомляючою і організаційною роботою та політичною масовою акцією, але який саме задержується і виродніє, якщо в політичній русі беруть впливову участь такі групи, які беруться проповідувати свободу і пошанування людських прав — терором проти інакше думаючих на основі закаптурених партійних судів.

Безосновність твердження М. Шаповала видно найліпше в історії українського політичного руху в Західній Україні. В організованім радикалами і соціал-демократами масовім **генеральнім рілнім страйку в Галичині** в 1902 році, що становив епоху в селянським русі в цілій Європі, як перший генеральний рілний страйк, брали живу участь **світські інтелігенти та нижчі сільські духовники**, то є ті, яких М. Шаповал зараховує до тих нижчих шарів, які нездатні до революційної боротьби. Одинокий в Західній Україні до 1918-го року замаховець був інтелігент і то син священика. Після епохи 1918-1920 розвинувся в Західній Україні досить сильний терористичний рух з великим числом замахів, виконуваний **Українською Військовою Організацією**, а потім від 1930 Організацією Українських Націоналістів. Обі організації складалися в 4/5 з дрібної інтелігенції, а решта з дрібних селян і робітників. Ця переміна наступила не з причини зміни **класових** чи економічних відносин, якби хтось міг думати на основі твердження Микити Ша-

повала, а в наслідок того, що під впливом польського націоналістичного руху, а в другу чергу італійського фашизму та німецького націонал-соціалізму розвинувся тоді був у Західній Україні новий націоналістичний рух, який відкидав цілу доктрину Драгоманова.

Закінчуючи цей соціологічний **поділ** українських політичних партій у Східній Україні, вважаємо за кінчене підкреслити, що також у часі державного будівництва в роках 1917-1920 ні одна українська партія не стосувала проти інших партій методи братовбивства. Такі вчинки траплялися тільки з рук невідомих злочинців, яких ніхто не брався боронити і які до тепер невідкриті (вбивство повстанців на чолі з Дяченком і т. п.).

Б) СТУПІНЬ ОРГАНІЗОВАНОСТІ ПАРТІЙ

До 1917-го року тільки УСДРП мала правильно збудовану організацію на основі реєстрації членів, їх приймання і виключування, партійних гуртків, на чолі з центральним комітетом партії. Це також єдина партія, що мала в своїх рядах робітників від варстату, хоча цих останніх було в партії дуже мало. Не зважаючи на зв'язки з професійними спілками і на присутність в партії робітничих елементів, партія мала інтелігентський характер. Все ж таки ця партія мала значне число симпатиків серед національно свідоміших робітників, які не хотіли йти з російськими робітничими партіями. Цих симпатиків здобула собі партія довгою виховною роботою і літературою. Окрім того УСДРП мала чисельний штаб інтелігентів вишколених у довгій політичній роботі. Українська Соціал-демократична Робітнича Партія (УСДРП) утримувала живі зв'язки із українським соціал-демократичним ру-

хом у Галичині, де друкувалися численні видання партії і потім нелегально їх перевезено за Збруч. Значна частина провідних членів цієї партії довший час перебували в Галичині (Володимир Винниченко, Симон Петлюра, Меленевський, Юркевич), а деякі таки зовсім на стало оселилися в Галичині (Володимир Дорошенко, Дмитро Донцов — Чорний, Скоропис Йолтуховський). Інші придніпрянські партії мали свої бази також у Львові, але вже не так сильні, як УСДРП.¹⁾

УПСР, як **краєва** партія, була дуже молодою організацією, але з часів гуртківства мала деяку кількість інтелігентів з політичним вишколенням. Робітничих чи селянських членів ці гуртки до 1917-го року мали дуже мало, а стали їх собі здобувати масово щойно від революції в березні 1917 року.

Товариство Українських Поступовців чи пак пізніша Українська Партія Соціалістів-Федералістів (УП СФ) була чисто інтелігентською організацією. До неї належав квіт української інтелігенції на чолі з професорами університету і іншими інтелектуалістами. Її духовим провідником був пізніший член Академії Наук Сергій Єфремів, що вийшов з радикального руху драгоманівців. Деякий час до ТУП належав Мих. Грушевський. Однак не зважаючи на високий інтелектуальний провід партії, вона не мала практики у стикі з масами і тому не могла здобути впливу на них. Вона так і остала чисто інтелігентською партією. Те саме відноситься до всіх інших партій, за винятком хліборобів-демократів, які мали зв'язки з заможнішим селянством на Полтавщині.

1) Від одного з гуртків УПСР був у Львові делегатом Микола Залізняка.

Щойно від березня 1917 року шукали ці партії гарячково зв'язків з народними масами. Найскорше дісталася до селянських мас Українська Партія Соціалістів-Революціонерів, до якої пристала від революції дрібна сільська інтелігенція (кооператори, учителі і т. п.) та молодша міська інтелігенція. УПСР скоро здобула для себе сильні настрої селянських мас, але вона не мала тривкої організаційної сітки, щоб ці маси охопити організаційно і здисципліновано повести за собою. Тому ці маси скоро мінялися в своїх настроях і розпливалися, згідно дробилися на окремі громади, які жили своїм власним життям під проводом своїх місцевих провідників. Також УСДРП зараз по революції розгорнула широку масову діяльність, але, як партія чисто пролетарська по своїй програмі, вона могла здобути ширший шлях лише до робітництва, яке тоді загалом в Україні було нечисленне, зокрема українського роду.

Партійна **реєстрація** переводилася від 1917 року ширше, але переважно серед інтелігенції. Серед селян, робітників і міщан не було кому переводити правильної організації, згідно не було кому і коли реєстрованих членів **виховувати** та впливати на них політично по лінії партійної програми і тактики. Це відноситься особливо до УПСР. Як говорилося популярно, до УПСР записувалися відразу цілі дивізії війська, цілі громади і навіть волості. Однак з того ясно, що сказано вище, що така реєстрація членів партії була фікцією.

Ні одна з партій у роках 1917-1921 не розпоряджалася своїм постійним **апаратом**, удержуваним з фондів партії. Функції політичних організаторів сповняли вибрані для того окремі члени партії, але вони мали інше постійне професійне заняття: учителі, коопе-

ратори, державні урядовці і т. д. Теоретично це давало б партіям навіть більшу живучість і уґрунтування серед народних мас, якби ці партії мали численніші **кадри** з вироблених і досвідчених партійних членів. Тим часом, як побачимо далі, партійні кадри були дуже малі і при тому не розподілені плянково по всій широкій території України. Тому зв'язок з масами був слабкий, а виконання директив партії на місцях неточне, хитке або й ніяке.

Число зареєстрованих членів у відношенні до числа дорослого населення України було замале. На основі анкети з діячами різних партій того часу видно, що ні одна з партій не пересягала 5,000 дійсно зареєстрованих і дисциплінованих членів (фікційно зареєстровані цілі “громади” поминаємо). На переді стояла УПСР (коло 5,000 членів), за нею йшла УСДРП (коло 3,500), потім УПСФ, а там інші партії. Вплив партій сягав далеко і широко, але він був хвиловий, нестійкий і мінливий. Ці впливи, то були тільки ближчі чи даліші **симпатии**, а не **члени** партії у властивім змислі. **Дисципліновані** члени партії це підстава політичної сили кожної партії і її успішної політики. Це вони визначають стабільність політики партії і її здоровий розвиток. Коли партія розпоряджає численною кадровою дисциплінованих членів, тоді нема в партійній політиці наглих скоків за такими чи іншими мінливими настроями мас, а навпаки, ці настрої мас вміє викликати сама добре зорганізована партійна кадра. На європейському континенті, зокрема в Центральній і Західній Європі, прийнято до 1930-их років рахувати за норму правильної будови партії, коли вона мала коло 10% організованих членів з того числа дорослого населення, яке вона мала за собою при загальних виборах чи інших політичних акціях. Іншими

словами: якщо партія при виборах одержує 100,000 голосів, то вона організована нормально, коли має коло 10,000 організованих і дисциплінованих членів. Чим вищий той відсоток, тим ліпше для партії, але оптимум цього відсотка не повинен пересягати 20%, бо тоді це доказувало б, що апарат партії є замало рухливий, коли він на кожного організованого члена партії придбав лише 4 симпатиків для своєї політики. Така партія здатна до скорих політичних акцій, до наглого перевороту, до опору противникові, але з другого боку така партія має замало підстави в ширшій масі і при демократичних відносинах в державі уступає перед іншими партіями, що є зближені до нормального типу організованості. Знову ж партія з ненормальним станом організованості, тобто відсоток членів якої у відношенні до симпатиків є надто низький, не може повести успішного руху опору проти противників, бо її кадри є заслабі для опанування настроїв широких мас.²⁾

Коли візьмемо під увагу число дорослого населення Східної України (вище 18 років) в тих часах, а з другого боку цифри організованих членів українських партій, то відсоток організованості покажеться дуже низьким. От візьмим число голосів при виборах до Установчих Зборів в січні 1918. В цих виборах УПСР одержала понад 4,000,000 голосів. Від європейської норми це є далеко менший ступінь організованості.

В той час у Східній Україні була ліпше зорганізована лише одна партія, але чужа — Російська Комуні-

2) Треба узгляднити факт, що населення є “настроєне партійно”, але його більшість не любить підчинятися суворій дисципліні партії.

стична Партія большевиків (РКПб), що пізніше виступала в Україні під фірмою “Комуністичної Партії большевиків України”, хоча по статуту це була лише обласна організація РКПб.

Отож КПбУ мала в роках 1918-1919 кругло 10,000. Вона, правда, не могла здобути при виборах до Установчих Зборів в Україні багато голосів, але за те вона мала сильну кадрю членів, якими могла легко маневрувати та параліжувати акцію українських партій. Одначе і це ще не дало цій партії можливості здобути державним замахом владу в Україні і **тільки збройна сила Советської Росії по трьох роках воєнної агресії остаточно дала їй перевагу над незалежницькими українськими партіями, які підтримували Українську Народну Республіку.**³⁾

У порівнанні з Галичиною в тому ж часі, а потім з цілою Західньою Україною після 1920-го року, східньо-українські партії виходять значно слабше. Західня Україна мала після 1920-го року около четвертини українського населення, але вона мала коло 40,000 організованих в політичних партіях і дисциплінованих членів, тобто в трое разів більше у порівнанні із Східньою Україною в роках 1917-20.

Ми знаємо причини того слабого розвитку політичних організацій у Східній Україні. Довга політична неволя і заборона Українцям друкувати по-українськи та творити свої політичні організації аж до 1905-

3) “Ежегодник Комінтерна” за 1923 рік подає, що число членів Російської Комуністичної Партії (чи пак її обласної організації КПбУ) виносило в Україні в березні 1918 року — 4,364 члени, в жовтні 1918 р. — 5,014, а в березні 1919 — 16,363 члени. З тої кількості не цілих 3% членів були українського роду.

го року — цей факт мусів вплинути фатально на політичну організованість в Східній Україні. Наслідком того навіть з вибухом революції в 1917-ім році ні одна українська партія не могла розвинути своєї **повної** діяльності: не мала своїх власних освітніх організацій, своєї виховної організації для молоді, не мала рішального впливу на професійні спілки, не мала розвиненої відповідної політичної літератури і т. д. Винятком щодо професійних спілок була новоутворена Селянська Спілка і Спілка Залізничників, що стояли під впливом українських соціалістів-революціонерів.

Характеристичним моментом всіх східньо-українських партій є факт, що вони не мали вироблених **селянських і робітничих діячів**, як політичних провідників на **національно-державну міру**. Всі селяни чи робітники-діячі виростили найвище на волосну, вище на повітову міру. Не будучи виробленими в політичній школі дисципліни, яка набувається лише довгою політичною практикою, вони силою обставин робилися громадськими чи волосними отаманами, а рідко нагинали себе до дисциплінованої сітки політично-державної адміністрації чи військової організації Армії УНР. Під цим оглядом положення в Західній Україні було далеко корисніше. Там у конституційних відносинах Австрії виховалося дуже багато селянських і робітничих провідників на національно-державну міру, які могли мірятися під цим оглядом з кожним європейським народом. Вони могли бути такими ж прем'єр-міністрами, як Вітос у Польщі, Швєгла в Чехо-Словаччині, або Стамболійський у Болгарії. Тут виробилося багато парляментарних послів-селян, як Новаковський, Остапчук, Рогуцький, Гривнак, Тершаковець, Шекерик, робітники — Вітик і інші. Таких великих селян чи робітників в форматі всенациональ-

них провідників було неможливо виробити в Східній Україні в так короткий час політичної волі. Вони були тільки винятково.

В) СИСТЕМА ПАРТІЙ

На основі вище вичисленого ряду українських партій у Східній Україні, виходило б на перший погляд, що там було надто багато партій, коли рівняти це число з партіями в Західній Україні. І так було справді. Однак наслідком слабости кожної поодинокі партії ні одна з них не могла **сама** правити в державі власними силами. Тому був природний примус співпрацювати в **коаліції** з іншими партіями. З тої співпраці вироблялася певна політична система коаліції, яка в ідеальнім виді існувала за часів УЦРади. Українські Уряди того періоду були оперті на широкій коаліційній платформі. Публічно не існувала тоді партійна боротьба за впливи. Вона велася радше за кулісово. Полеміка щодо партійних програм між поодинокими українськими партіями велася тоді в льо-яльний спосіб, без зайвої гостроти і демагогії.

У часі режиму гетьмана Павла Скоропадського наступила консолідація партій наперед в формі вужчий — **“Український Національно-Державний Союз”**, до якого належали всі українські національні партії опріч УПСР, УСДРП, Селянської Спільки і ще деяких груп. Цей Союз існував до травня 1918. Потім він перетворився на ширшу консолідацію, бо до нього вступили всі інші опріч хліборобів-демократів. Тоді ця консолідація прийняла назву **“Український Національний Союз”**. Союз ставив собі завдання боронити національного характеру держави перед загрозою, яка існувала для цього від русофільської адміністрації режиму Скоропадського. Під натиском цього Союзу му-

сів перетворитися кабінет Лизогуба, покликаючи до себе кількох визначних українських політичних діячів (Дорошенка, Лотоцького і ін.). Цей Союз також формально проголосив повстання проти режиму гетьмана Скоропадського, вибираючи Директорію УНР. Після успіху повстання УНСоюз розв'язався. Тоді витворилася сильніша конкуренція партій і політична розтіч. Тісніша співпраця остала лише між УПСР і УСДРП, хоча вона не досягла того ступня, який існував за часів УЦРади. В соціалістичних партіях почали творитися фракції, які себе взаємно поборювали (в УПСР створилися аж три такі фракції). Не багато помогла пізніше спроба нового Українського Національно-Державного Союзу в Кам'янці з участю також Західної України, бо до нього не приступили соціалістичні партії. Фактично вкінці 1919-го року перервався загальний зв'язок партій, бо в складних внутрішніх і міжнародних обставинах неможливо було знайти спільної політичної лінії. Щойно з початком 1920 року знову почалася спроба консолідації в формі Української Національної Ради в Кам'янці, а потім в урядовім органі — “Раді Республіки” в Тарнові. Спроби консолідації на еміграції не могли зреалізуватися аж до початку 1930-их років, коли почато підготовляти організацію Всеукраїнського Національного Конгресу. Друга Світова Війна зглядно передвоєнна суматоха розбила цю спробу. Вона віджила щойно в формі Української Національної Ради в 1948 році, коли ре-організувався Державний Центр УНР.

Г) ПРОБЛЕМА ПАРТІЙНОГО ПРОВОДУ

Модерна, вповні розвинена політична партія має подвійну **віру**: 1) одну в свої загальні політично-супільні **цілі** (максимальну партійну програму) і 2) дру-

гу віру у своїх **провідників**, які мають вести партію до успішної політичної боротьби за реалізацію тих загальних цілей. Програма й ідеологія політичної партії має побіч **раціональних** моментів також моменти **іrrаціональні**, навіть до певної міри релігійні, хоча вони не в кожній партії проявляються однаково. Найбільше того іrrаціонального елементу знаходимо в модерних партіях революційних, в розумінні глибокого й насильного наглого суспільного перевороту, отже в партіях соціалістичних, націоналістичних, фашистських і комуністичних. В українських партіях Східної України цей елемент віри в світоглядні канони бачимо в сильній мірі в УСДРП (віра в **марксизм**), в УПСР (віра в одиницю-**революціонера** та його моральні надвартості), в меншій мірі в УПСС (віра в націоналізм сполучений із соціалізмом).

Але ця віра в догми партійного світогляду ще не вистарчає, як і не вистарчає раціональний елемент про реальність партійних постулатів. Щоб існувала успішна партійна **акція**, мусить ще бути сильна **організація**, яка в свою чергу неможлива без добровільної, але твердої **дисципліни**. Дисципліна в свою чергу опирається не лише на раціональним елементі, але й на іrrаціональним — на вірі в свій **провід** і на почутті льюальности до нього. Весь час тут мова про партії в **демократичних** умовах або про партії в недемократичних умовах, але без влади, тобто без примусового апарату. Без такої віри в провід не буде ніяка партія довготривалою. Коли говоримо про **“провід”**, то маємо на увазі **весь збір органів партії** — центральний комітет, конгрес партії, обласні й місцеві збори і комітети. **Авторитет** партійного проводу є подвійного роду: 1) з одного боку це є авторитет самої **інституції**, а з другого боку це авторитет **осіб**, зокрема

предсідників відповідних комітетів партії з головою центрального комітету на чолі. Хоча авторитет центрального комітету є авторитетом колективного проводу, то все одно весь провід з природи речі завершується завжди **одною** особою, — головою партії. Такий провідник партії мусить мати в очах членів партії згадану вище віру в свою спосібність. Він мусить відзначитися **вродженою** спосібністю до провідництва, відданістю для загальної справи, цивільною відвагою і знанням. Підбір провідника в центрі партії наступає шляхом **вибору**, але вибір з правила стверджує **факт**, що між членами центрального комітету дана особа вже й так виявила себе надзвичайними спосібностями на провідника даної партії.

Провідник мусить збуджувати **подив** не лише своїми чинами, але й своїм живим і писаним **словом**. Він мусить бути добрим промовцем і блискучим публіцистом. Члени партії подивляють духові прикмети свого провідника та стараються уподібнитися до нього.

Щодо питання партійних провідників у Східній Україні, то ми закримічуємо такі цікаві явища:

Виробленого авторитетного проводу, що черпав би всю повагу з інституції центрального органу партії чи з особистих прикмет, не мала ні одна партія у Східній Україні. Рішення центрального комітету партії чи партійного конгресу не мали для членів партії значіння закону, якому треба було б аж до його зміни повинуватися. В наслідку того тут не панувала засада, що в демократичній партії існує **свобода думки** в межах партійної **програми**, але при тому мусить існувати **єдність акції**. Українські партії у Східній Україні не мали виробленого **одного** авторитетного і безконкурентного провідника в **центрі** партії. При-

чина цього явища лежить у тому, що партії були відносно молоді і тому і їх члени не мали часу особисто заізнатися та підпасти під виключний вплив одної з провідних осіб партії у центрі. Ширша партійна публіцистика була щойно в початках. Тому провідні особи не мали ще змоги здобути собі беззастережний авторитет і загальне довір'я членів партії.

Лише в самих початках революції, в 1917 році, коли український політичний рух опирався на нечисленних колах національно свідомої інтелігенції, провід міг усталитися легко. **Михайло Грушевський** був беззастережним головним провідником інтелігенції, без огляду на її партійні напрямки, бо серед тої кадри української інтелігенції ніхто не міг навіть мріяти про те, щоб авторитетом міряться з ним. **Володимир Винниченко**, як популярний письменник, мав тоді з черги другий авторитет серед широких кіл інтелігенції. За ним ішов **Сергій Єфремов** і **Симон Петлюра**, бо оба були відомі, як публіцисти. Але коли партійне життя поширилося і коли в політичній русі почали брати участь з рішальним голосом численні зовсім **нові люди**, які до революції мали мало або й не мали нічого спільного з українським національним рухом, то питання проводу в партіях стало непевним, бо нові люди стали рішати з тих чи інших спонук різно, не оцінюючи давних авторитетів, бо вони їх ближче не знали. Нові люди, без ближчого знання дотеперішніх провідників і без ніяких традицій політичного руху причинилися до захитання авторитету дотеперішніх провідників, а в слід за тим до захитання партійної дисципліни та до ослаблення політичних акцій своєї партії. Таким робом був захитаний і підкопаний авторитет давних провідників, а в заміну їх не міг у короткім часі революційних хвиль витворитися

відповідно сильний загальний авторитет нових кандидатів на провідників.

Тому партійні проводи в Східній Україні в роках 1917-20 стали незабаром лише проводами **колегіальними**, а не особовими. Голова партії не тішився в партії більшим впливом і авторитетом від всякого іншого члена центрального комітету партії чи навіть від одного з провідників в повіті. Хто **формально** був у ті переломові часи провідником, тобто головою тої чи іншої партії? На це питання сьогодні трудно відповісти навіть історикам політично-суспільного руху, бо у тодішній партійній пресі головуство партії відступало взагалі на задній плян. Хто, наприклад, був головою УСДРП в ті чи інші роки революції? **Винниченко**, **Порш**, **Чехівський**, **Петлюра**, **Ткаченко**, **Мартос**, **Мазепа**, **Мазуренко**? Хто в них був фактичним провідником? Або в УПСР: **Микола Ковалевський**, **Всеволод Голубович**, **Чосник**, **Одрина**, **Григоріїв**, **Микита Шаповал**, **Шраг**, **Жуківський**? Фактично в добі УЦРади провід УПСР держав у своїх руках **Михайло Грушевський**, хоча він у тому часі ще не належав формально до цієї партії. Те саме явище непевности чи пак незвісности формального головуства партії спостерігаємо також в інших партіях. Наприклад УПСФ: **Становище Єфремова**, **Ніковського**, **Матушевського**, **Мацієвича**, **Лотоцького**, **Славинського**, **О. Шульгина**, є зовсім рівнорядне. Члени партії на провінції зовсім не цікавилися питанням, хто властиво є тепер головою їхньої партії.

Аналогічне явище спостерігаємо також в опозиційній конкуренції окремих провідників.

Недостача авторитетного проводу в партіях улегшувала **часті розколи** в партіях і їх поділ на "течії". До того перехід провідних осіб з одної партії до дру-

гої був буденним явищем і це причинялося до збільшення недисциплінованості в партіях.*)

Наслідком недостатчі авторитетних особових провідників у партіях не міг потім виробитися також авторитетний провід **голови держави** чи **голови уряду**. Раз у партіях з наведених причин виробився лише колегіальний провід, то ця форма проводу перейшла вкінці 1918-го року також на провід Української Держави: **Директорія** — тобто провід держави колегією 5 осіб — це зовнішній вислів того факту, що не було одного авторитетного голови серед нації, відколи був знищений авторитет Михайла Грушевського. Сама інституція Директорії є явно непрактична, із становища відповідальності за діяльність та за її успішність, форма екекутиви в державі. Це доказала вже французька революція. Ця форма не надається спеціально для революційних чи взагалі загрозливих для держави часів. Все ж таки цю форму організації екекутивної влади застосовано саме в часі Великої Революції, коли екекутива повинна мати ясний провід одної голови. Форма колегіальної влади (як Директорія) не має нічого спільного з демократизмом, як це де-хто пробував доказувати, бо демократія вимагає колегії для **наради** і **постанов** народних представників, а для **виконання** ухвал вимагає для даної ділянки одного державного урядника. *)

В Західній Україні під цим оглядом було дещо

*) Наприклад, Микита Шаповал наперед увійшов до УЦРади як представник української партії соціалістів самостійників, а зойно потім перейшов до УПСР.

*) Ближче питання колегіальності в конституційнім устрою України я розглядаю в окремім історичнім нарисі державного права України.

ліпше. Там, як буде мова докладніше в дальших розділах, був провід не лише в самих колегіальних органах (центральных комітетах), але також вироблений і довготривалий провід у руках голови партії. У переломових часах літом 1919 в Західній Україні навіть Виділ Української Національної Ради та Державний Секретаріят (державний уряд) ухвалили передати всю екекутивну владу одній особі — Президентові УН Ради.

Г) СОЦІАЛЬНИЙ СКЛАД ПАРТІЙ

До 1917-го року політичні партії в Східній Україні склалися майже в цілості з нечисленною інтелігенцією. Вийнятком від того правила була лишень УСДРП, яка мала в своїх рядах також деяке число фабричних робітників.

Щойно від 1917-го року стала членська маса УСДРП більш робітничою. В тому самому часі членська маса УПСР стала більш селянською, а навіть великою більшістю в партії. Цей факт відбився на політичній проблематиці у цих різних періодах історії, як також на тактиці партії.

Провід партій був відносно дуже **молодий**. Приклад: Винниченко в 1917-ім році мав всього 37 років (перший прем'єр уряду, потім незабаром голова Директорії УНР). Петлюра — мав 38 років, Всеволод Голубович (прем'єр в січні 1918) — 27 років, член Директорії УНР Андрій Макаренко — 34 роки і т. д. Те саме явище бачимо також у “старшій партії” — УПСФ. Єфремів мав 41, Ніковський — 32 роки і т. д. Один Грушевський панував над всіма своїм старшим віком. Тому що всі партії були своїм проводом “молоді”, то не було в партіях також особливої проблеми “старших” і “молоді”, яка була тоді постійним

явищем у Західній Європі. Найбільше “юнаків” мали ес-ери.

У порівнянні з тим станом провід партій у Західній Україні був “старий”. Петрушевич мав у тому часі 54, Кость Левицький — 57, Лев Бачинський — 47 років і т. д. Таким чином тактичні прийоми обох провідів України були не лише питанням політично-ідеологічним, але й проблемою двох поколінь, бо в 1919 р. провід у Західній Україні був на одно покоління старший і таким чином також консервативніший.

Д) РОЛЯ ПОЛІТИЧНО-ПАРТІЙНОЇ ТРАДИЦІЇ

Українська Соціал-Демократична Робітнича Партія (УСДРП) посідала вже з початком Великої Революції в березні 1917 деяку політично-партійну традицію. Вона мала також готову вироблену ідеологію. Вправді це не була власна, а перекладена ідеологічна література, але вона була вже від початку 1900-их років. Суспільно-політичною ідеологією УСДРП був історичний матеріалізм **Маркса**, а програмовим “вірую” цієї партії була програма німецьких, згідно російських соціал-демократів, в першу чергу економічна. Але ця традиція була заслаба на те, щоб удержати повну дисципліновану єдність партії. Під час Великої Української Революції частина партії пішла за модними тоді в Європі кличами “**незалежних соціал-демократів**”, які, хоча й не були більшовиками, то програмою й тактично стояли дуже близько до них, заступаючи гасло “радянської влади” та диктатуру “трудового народу”. Ця фракція “незалежних соціал-демократів” у січні 1920 року перетворилася формально в “**Українську Комуністичну Партію**” (УКП), яка стояла в опозиції до обох сил, що боро-

лися за владу в Україні: до влади Української Народної Республіки і до влади російської більшовицької окупації в формі “Української Советської Соціалістичної Республіки”. Провідниками УКП стали Авдієнко, Лапчинський і інші. Закордоном Володимир Винниченко рівнобіжно до того утворив “Закордонну Групу Української Комуністичної Партії”. Ця група провадила зрештою свою власну політику, не оглядаючися на становище УКП в Україні. Винниченко, як провідник Закордонної Групи УКП, виїхав був з Відня на територію, окуповану російською советською армією і вступив до льялькового советського уряду так званої “Української Советської Соціалістичної Республіки”, хоча в тому часі УКП в Україні далі стояла в опозиції до цієї влади. За пару місяців він знову виїхав закордон і там повів гостру атаку на советський уряд в Україні, не зважаючи на те, що УКП в тому часі перейшла була на позицію льяльної опозиції до цього уряду. Друга частина УСДРП, хоча формально не зорганізована в фракцію, заступала гасла угоди з українською правицею і в часі кризи в році 1920 перестала рахуватися взагалі з постановами центрального комітету партії, провадячи свою самостійну політику в коаліції з УПСФ і з народними республіканцями. Держалася тільки центральна течія партії, яку провадив голова ЦК УСДРП проф. І. Мазепа.

Далеко слабшу партійну традицію посідала Українська Партія Соц.-Революціонерів. Серед її членів у роках 1917-1919 було мало таких, які знали б твори Михайла Драгоманова і його учнів, щоб спиратися на самостійну українську соціалістично-народницьку ідеологію. Тому партія, будучи українською народницькою, опиралася по суті лише на ідеологію і господарську програму російських ес-ерів, не маю-

чи навіть перекладів цієї літератури на українську мову. В суцільній формі партія не мала виложеної ні своєї власної ідеології ні своєї програми. Різниця від російських ес-ерів полягала лише в питанні державної самостійності, яку партія визнавала разом з іншими українськими партіями від кінця 1917, а якої не визнавали російські ес-ери. Ця партія (тобто її керівні органи) навіязала до ідеології Мих. Драгоманова і його учнів щойно в половині 1919-го року, коли його твори стали відомі ширшому колові провідних членів партії. Також УПСР не видержала кризи революції в Україні і розділилася формально аж на три течії: праву, центральну, і ліву (“боротьбістів”). Права фракція грала роль від лютого 1919 до 1921, а потім зійшла із політичної сцени зовсім. Ліва фракція боротьбістів перетворилася в 1919 році в окрему партію, яка в 1920 році вступила до КПБУ, де вона потім була знищена при пізніших “чистках”.

УПСФ не мала в собі селянських чи робітничих мас, а майже виключно саму інтелігенцію. Тому вона менше підлягала політичним хитанням і дробленню. Однак ця партія не мала зовсім виробленої партійної ідеології і тому її політика не мала ніколи ясного обличчя. Недостачу традиції цієї партії видно в **постійній зміні назви партії**. Наперед існувало “Товариство Українських Поступовців” ТУП). Опісля з ТУП витворився “Союз Українських Федералістів”. Потім цей СУФ перезвався в “Українську Радикально-Демократичну Партію”, а в червні 1917 ця партія прийняла назву “Української Партії Соціалістів-Федералістів”. Протягом трьох місяців ця партія змінила свою назву аж чотири рази. На еміграції ця партія знову перемінила назву, повертаючи до старої назви “Української Радикально-Демократичної Партії, яка згодом

по другій світовій війні перетворилася в “Український Національно-Державний Союз”.

Також утворена в грудні 1917 року “Українська Народна Партія” перезвала себе в “федеративну демократичну партію”.

На еміграції зараз в першому році з життя всі малі партії без сліду: УПСР, Українська Трудова Партія, Українська Федеративно-Демократична Партія, Українська Хліборобсько-Демократична Партія, Українська Республікансько-Народна Партія і т. д. Остали лише були три традиційні чи півтрадиційні партії (тобто УСДРП, УПС, УПСФ) та партія хліборобів, що перемінилася в Союз Гетьманців.

Е) ВПЛИВ МОДНИХ ГАСЕЛ

З причини слабкої організованості партій у Східній Україні був там слідний сильний вплив модних гасел на партійне життя. Ось кілька прикладів:

“Революційна демократія”. Цей клич видумали більшовики, але його прийняли бездумно російські ес-ери, меншевики і інші демократичні партії, на здаючи собі справи з того, що прикметник “революційний” в умовах здобутої демократії є суперечним до самого поняття демократії. Демократія — це режим більшості, а більшість при владі не потребує робити революції, бо нема проти кого.

б) **“Радянська плятформа”.** Цим гаслом вспіли також більшовики заразити опінію всіх демократичних партій до тої міри, що навіть провід Січових Стрільців на чолі з Коновальцем, Мельником і Назаруком у своїй звітній резолюції з березня 1919 уважав за потрібне ще й проголошувати публічно, що він стоїть за радянську систему в самостійній Україні. Ніхто не уявляв собі докладно, як ма-

ла виглядати та “радянська система влади” і не думав над тим, що коли говорити про “диктатуру пролетаріату” (за большевиками) чи “трудову диктатуру” (за іншими визнавцями радянської системи), то вона не може вміститися у гаслі “вся влада радам”, бо це означало б розклад держави на тисячі самостійних волостей і анархію господарського життя. Не зважаючи на ту нелогічність це гасло було довгий час магічним у колах соціалістів (зокрема інтелігенції). Тому треба уважати просто революційним чином ухвалу Українського Трудового Конгресу, якою він відкинув пропонувану цими визнавцями “трудову демократію”, а натомість постановив, що має бути переведена підготовка до скликання “всенародного парламенту” з повними законодавчими повноваженнями.

Є) ПІДСУМКИ

Недоліки партійного життя в Східній Україні були наслідком вікової окупаційної російської системи в Україні. В тому самому положенні були також Білорусини. Натомість інші поневолені царизмом народи мали під Росією легше становище, бо їм царат не забороняв їхньої культурної творчості і друку часописів і книжок, а зокрема їхньої мови в церкві.

Партійні політичні організації це єдина можлива школа суспільно-політичного життя. Тільки в здорових партіях може виховатися добрий громадянин держави.

Партійне життя в Сх. Україні було на практиці заборонене аж до березня 1917. Воно було нелегальне і вузьке. Тому не диво, що також українська армія відносно в перші часи оборони проти російської агресії була слаба. По словам В. Винниченка, вона при здобутті Києва Директорією в грудні 1918 числила всього коло 100.000 вояків.

IV.

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ В ГАЛИЧИНІ

1. ПОДІЛ УКР. ПАРТІЙ ГАЛИЧИННИ

Галичина мала можливість протягом довгого часу в конституційних відносинах австрійської монархії розвивати своє політичне життя у вільніший спосіб. Хоча панівна в краю польська шляхта всупереч австрійській конституції обмежувала ці можливості всіма способами, то все таки ці умовини можна назвати в порівнянні з російською окупацією свободніми. Тут, можна сказати, був навіть обов'язок організувати політичні партії, бо ж державний лад передбачував представницькі виборні органи державні, краєві, повітові і громадські.

Треба зазначити, що коли перший конституційний період (1848-49) викликав був серед українського суспільства живий політичний організаційний рух, то другий конституційний період (від 1860) довгий час не викликував серед української світської і духовної інтелігенції потреби організуватися політично. Щойно в чверть століття після початку цього періоду зорганізувалося перше українське народовське політичне товариство у Львові — “Народна Рада”. Одначе аж у жовтні 1890-го року оснувалася перша модерна і масова українська політична партія — **Українська Радикальна Партія**, а за нею незабаром створилися також інші: **Українська Національно-Демократична Партія** (1899), **Українська Соціал-Демократична Партія** (1903), а вкінці ще й четверта партія — **Ук-**

раїнська Християнсько-Суспільна Партія.*) Таким чином до революції в Австрії в 1918 році з українських політичних партій у Галичині було вже 4 традиційних, а за ними принаймні два десятки років явної і живої діяльності. Тому зовсім зрозуміло, що політично-партійне життя на цій території повинно бути міцніше, живіше і успішніше для національної справи.

Окрім цих чотирьох **українських національних** партій існувала ще значна частина українського суспільства, що стояла під політичним впливом **анти-національного москвофільства**, яке не лише політично орієнтувалося на царську Росію, але також не визнавало існування українського народу, проголошуючи “один нарід від Карпат по Камчатку”. Наш нарід для москвофілів був тільки одним з племен російського народу. Український національний рух москвофіли плямували як “польську інтригу” для розбиття сили єдиного “руського народу”. Це москвофільство, як рак, точило український національний організм і тому багато енергії, яку можна було вжити для творчої національної праці, мусіла українська політична організація викинути на боротьбу з тою недугою. Як це ренегатське москвофільство було сильне ще на початку ХХ-го століття, можна бачити з того, що при

*) Початок “Української Християнсько-Суспільної Партії” сягає 1896 року. Тоді проф. Барвінський за сугестією митрополита кардинала Сильвестра Сембратовича заложив з приводу 300-річчя унії в Бересті (1596 р.) “Русько-Католицький Союз”, який пізніше був перейменований на “Українську Християнсько-Суспільну Партію” з пресовим органом “Руслан”. До президії партії входили ще проф. Наталь Вахнянин і проф. К. Студинський.

загальних виборах до австрійського парламенту москвофільський табор одержав майже 15% голосів. Однак воно під натиском української національної праці зезало на очах і держалося лише при допомозі старомодних реакційних духовників з одного боку, а з другого боку підмогою, яку давала йому польська шляхотська партія в Галичині. Ці шляхтичі настрашилися радикальності українського національного руху і тому проти нього стали підтримувати москвофілів, але без рішального успіху. Цей москвофільський напрям по революції зезав очевидячки, бо в році 1928 при загальних виборах до варшавського сойму він одержав лише коло 5% голосів нашого населення і ні одного мандату.

Партійним життям цього москвофільського руху не будемо тут окремо займатися, обмежуючися виключно до загальної характеристики цього цілого табору. До 1900-их років це москвофільство в Галичині мало більше характер симпатій для царя — і православія, що нібито були “старою Руссю”, аніж заперечення самостійності української мови і народу. Лише одиниці з-поміж москвофільської інтелігенції визнавали виразно теорію єдності національної з Росіянами. Маса москвофільської інтелігенції почувала себе “**старорусинами**” у протиставленні до “**молодих Русинів**” українського національного табору. До того часу москвофільство було рівнозначне з суспільним **консерватизмом** і з всебічним клерикалізмом. Щойно в 1900-их роках явилися численніші типи інтелігенції серед москвофільського табору, які визнавали себе вже не “старорусинами”, а просто Росіянами (“руськими”), вчилися говорити по-російськи і навіть стали видавати свій орган по російськи. Такі люди москвофільського табору називали себе “новим

курсом” політики. “Новий курс” москвофільства вивторив у своїй середині свій окремий москвофільський соціалістичний рух, який логікою своїх преміс (працювати для “трудового народу”) мусів прийти до заперечення свого москвофільства в національнм змислі: раз треба було працювати для демосу, то треба було вживати його мови, а це логічно вело до українства. Цей розвиток дійшов до завершення в 1926, коли цей соціалістичний сектор москвофільства перейшов з розвиненими прапорами до українського табору (“сільробівські народовольці”), причому із старого русофільства остало в них нове “радянське фільство”, але в українській національній одежі. Після того при москвофільстві старого типу остали були лише чисто клерикальні елементи з православними налетами. Їх використовували польські урядові чинники проти українського національного руху.

Тут спеціально ми будемо займатися лише національними українськими партіями.

Вичислені вище чотири українські національні партії в Галичині мали тільки організаційну базу галицьку. Їх **ідеологічний** характер був виразно **соборний**, бо вони ставили собі соборні україн. цілі — розвивати всеукраїнську культуру та змагати до будови самостійної соборної української держави. Всі чотири партії відгукувалися живо на всі події суспільно-політичного життя у Східній Україні та держали з тамашніми громадськими діячами живий ідейний і особистий зв'язок. Зокрема обі соціалістичні партії — радикали і соціал-демократи — мали своїх симпатиків у Східній Україні і літературну та матеріальну підтримку від них, а в свою чергу спомагали своїх однодумців

технічним зв'язком і нелегальною літературою з Галичини.*)

До цих чотирьох історично-традиційних українських партій у Галичині, які вичислені вище, долучився був **“Робітничо-Селянський Союз”**, що утворився був спочатку в 1919-ім році, але ця партія тривала лише до травня 1919 і з упадком української влади у Галичині щезла зовсім з українського життя.

Після закінчення фронтової війни між Україною і Польщею (1920 р.), стали українські партії крок за кроком на окупованій території Західної України (Галичина, Волинь, Полісся, Підляшшя, Холмщина) відновляти своє організоване життя. Зразу в Галичині існували старі партії, а на північно-західних землях відновляли свою діяльність краєві організації партій із Східної України (УПСР, УСДРП, УПСФ і інші). Після соймових виборів у 1922 році стали тісніше співпрацювати ці краєві організації з відповідно близькими партіями у Галичині: УПСР — з радикалами, УСДРП — з соціал-демократами, УПСФ — з націонал-демократами. Члени й симпатики УСДРП злучилися в 1924 році з УСДП. Члени УПСФ вступили до реорганізованої націонал-демократичної партії в 1925 році, що відтоді діяла під назвою “Українське Національно-Демократичне Об'єднання”. Краєва організація УПСР Волині злилася в 1926 році з Українською Радикальною Партією, яка тоді при ухваленні нової програми прийняла назву: “Українська Соціалістично-Радикальна Партія”. Таким чином в 1926

*) Українська Християнсько-Суспільна Партія була клерикально-католицькою і при тому завжди австрійсько-урядовою. Її за угодовство поборювали солідарно всі три старші партії.

році наступило повне об'єднання всіх близьких собі політичних організацій **цілої** Західньої України і від тоді провід її політичних організацій знаходився у Львові. Тільки маленький відколок різних партій Східньої України не пішов на цю дорогу. Це були майже виключно одиниці зпоза Случа і Горині, які “емігрували” на Волинь, дістали там польське громадянство і заложили в 1926 р. згадану вже вище фальшиву партію “Волинське Українське Об'єднання”, яке жило виключно з ласки польського уряду.

Треба мати на увазі, що коли Польща окупувала в другій половині 1919 року опріч Галичини ще Холмщину, Підляшшя, Полісся і Волинь, то Західня Україна стала територіяльно обширніша і більша населенням. У часі польської окупації утворилася була інтернаціональна (українсько - польсько - жидівська) **“Комуністична Партія Східньої Галичини”**, яка формально тривала тільки до березня 1923. Тоді вона була прилучена формально до “Комуністичної Партії Польщі” (КПП). Однак Комуністична Партія Польщі утворила окрему свою **обласну** організацію в Західній Україні під назвою **“Комуністична Партія Західньої України”**. Ця організація була **фальшивою** політичною організацією, бо її диспозиційним центром був не її власний центр у Львові, а ЦК Комуністичної Партії Польщі у Варшаві, над яким мав у свою чергу диспозиційну силу центр у Москві; також метою цієї “партії” були не інтереси **українського** народу, а інтереси Москви. Подібною фальшивою партією було **“Українське Селянсько-Робітниче Об'єднання “Сель-Роб”**. “Ця організація була лише фільварком КПП, а її головною ціллю було дати легальну підставу для діяльності КПП.

Фальшивими партіями були також різні польські урядові твори в Західній Україні, як “Українська Селянська Партія” Д-ра Северина Даниловича, дир. Залуцького і о. Ількова, або “Волинське Об'єднання” Петра Певного, інж. Тимошенка і Олександра Ковалевського. Їх рішальним диспозиційним центром була не воля їх членів, а польської влади, яка удержувала дану партію своєю адміністрацією і фондами. Власних голосів при виборах ці партії не мали зовсім, а їхні мандати появлялися шляхом “чуда” над виборчою урною. В одвертих зборах серед української громади, або при контрольованих громадою виборах ці “партії” не важилися кандидувати.

В означенім нами розумінні правдивої партії не була також правдивою партією **“Організація Українських Націоналістів”** (з 1929 р.), ані **“Фронт Національної Єдності”**. Обі партії заступали тезу, що має право існувати тільки **одна єдина** політична організація, якою має бути їхня. Іншим політичним партіям вони відмовляли право існування. (Ці партії змінили свій погляд після Другої Світової Війни).

Всі політичні партії в краю були партіями **повними**, бо їхні програми охоплювали ціле життя нації.

Треба зазначити, що **“Українська Військова Організація”**, що діяла від 1921 до 1929, взагалі не була в стислім значінні політичною організацією, а військово-боевою. Вона первісно складалася з членів різних українських партій (за винятком комуністів). Згодом почали окремі партії відкликати з неї своїх членів. Наперед це вчинила Українська Радикальна Партія, потім також УНДО, а вкінці Фронт Національної Єдності. Члени УРП покинули УВО тоді, коли її

провід більшістю рішив стосувати валленродизм та став виконувати роботу для чужих чинників.

Вузькокласовий характер мала тільки Українська Соціал-Демократична Партія, яка весь час заступала згідно з Марксом пролетарське становище. Такий же вузькокласовий характер мала також коротко-тривала політична партія під назвою “Селянський Союз” (в роках 1924-1926), утворений кількома послами з Холмищини і Волині, які потім у більшості прилучилися до “Сельроба”, а решта остали “дикими”. Всі інші політичні партії мали ширший, народний характер.

Певний світогляд мали такі політичні партії: Українська Радикальна Партія — етичний соціалізм; УСДП — марксизм; християнські суспільники і їх пізніші наслідники (Український Католицький Союз, Українська Католицька Народна Партія, і Українська Народна Партія — католицький світогляд. Менше виразний був світогляд нової партії “ОУН”. Ця партія пробувала творити свій оригінальний світогляд націоналізму, але окрім деяких розроблених питань ця партія в краю не мала суцільного світогляду. Ідеологічним твором, яким користувалася довго ця партія була книжка Дмитра Донцова “Націоналізм”, однак автор цієї книжки до організації сам не належав, а його твір був більш літературним, ніж політичним дороговказом, оперуючи розпливчастими фразами. Найновіша партія — “Фронт Національної Єдності” — також не мала суцільного світогляду, будучи весь час в стані ферменту. В 1923 році утворили були Д. Донцов, Остап Луцький, Самійло Підгірський і Дмитро Паліїв окрему партію з фашистськими налетами під назвою **“Українська Партія Національної Р(о)боти”**), при чому слово “роботи” поза першою бу-

квою було взяте в скобки на знак, що фактично це слово треба читати “революції”. Вона оперувала гучними фразами, але голова її пішов на угоду з польським урядом ген. Сікорського, а решта членів, крім Донцова, приступила була до УНДО.

Зовсім не мала світогляду “Українська Національно-Демократична Партія”, яка пізніше перезвала себе в “Українську Трудову Партію”, а вкінці в “Українське Національно-Демократичне Об’єднання”. Ця партія не мала **ніякого ідеологічного твору**, хоч вона існувала 30 років. Ні один провідний член цієї партії не написав ні якогось політично-ідеологічного твору ні навіть ширшого пояснення партійної програми. Вона не мала аж до часів “нормалізації” в останніх роках перед Другою Світовою Війною свого політичного журналу. Вона не мала також свого видавництва книжок. До 1920-их років редакторами її щоденника були не-члени партії. Все те вело до того, що приналежність до цієї партії окреслювалася не позитивним визнанням окреслених політичних принципів, а зовсім в негативний спосіб: хто не був членом соціал-демократичної чи радикальної або християнсько-суспільної партії, того автоматично уважала Українська Національно-Демократична Партія за свого члена, хоча б він навіть не подавав формальної заяви про свій вступ. Свій світогляд пробувала ця партія творити щойно за ери “нормалізації”, але ця спроба була коротка і не могла дати відповідних результатів, тим більше, що головним редактором ідеологічно-політичного журналу став громадянин, що безпосередньо для редагування перейшов до цієї партії із “Фронту Національної Єдності”, а передтим був уже членом-основником ОУН і монархістичної організації.

2. СТУПІНЬ ОРГАНІЗОВАНОСТІ ПАРТІЙ

У Галичині а потім також на Волині, Холмщині Поліссі і Підляшші були довший час конституційні, хоч і обмежені, свободи громадян, а тому українські громадяни мали можливість переводити правильну організацію політичних партій, виховання і вироблення своїх членів та виховання свого політичного доросту. Ця можливість була більша за Австрії, а менша за Польщі. Окрім того треба мати на увазі, що в наслідок вже здобутої за Австрії політичної сили галицькі Українці всупереч безправним обмеженням польської адміністрації вміли все таки використати і оборонити свої конституційні свободи, коли в тому самому часі при тій самій польській конституції адміністрація Волині, Холмщини, Полісся і Підляшшя безправно обмежувала з видним успіхом конституційні свободи Українців на цих територіях. Все ж таки політичний рух і організація українських партій могла переводитися також на цих територіях не зважаючи на сильний терор польської адміністрації, зокрема від часу перевороту маршала Пілсудського в 1926 році.

Слід підкреслити, що не всі українські політичні партії використовували ці конституційні можливості для організації і політично-суспільної діяльності в однаковий спосіб.

За Австрії ні одна українська політична партія не мала свого **платного партійного апарату**. Навіть генеральний секретар партії не був фінансово удержуваний партією. Він мав своє інше професійне заняття. Це відповідало зрештою політично-суспільній доктрині, яку голосив свого часу Михайло Драгоманів що партійні діячі повинні мати певну професійну працю і тим способом бути зв'язані з життям

громади. Цим робом апарат партії не коstenів бюрократично, а був живою частиною суспільного життя громади. Передумовою організованої сили партії при таких неплатнім партійнім апараті є те, щоб сітка таких незалежних діячів партії була в краю дуже густа. Однак на практиці ця мережа була досить рідка. Функцію краєвих організаторів партії виконували по-бічно послі даної партії, однак і вони мали своє окреме професійне зайняття. Таким чином і послі були суспільно-економічно незалежні. Отож перша властивість західньо-українських партій полягала в тому, що тут професійно "з політики" не жив майже ніхто, як це було правилом у Західній Європі, а частинно також в корінній Польщі. Вийнятком з того правила серед українських партій Зах. України була ОУН, яка давала своїм провідним членам в краю деяке удержання. Це впливало зрештою з природи конспіративного характеру цієї організації. Закордонний провід ОУН був вповні на утриманні організації, не маючи окресленого професійного зайняття.

Щодо кількості вироблених партійних політичних діячів серед народної маси, то їх мали найбільше радикали і соціал-демократи. Вони мали цілий ряд селян і робітників, що виявляли надзвичайне політичне вироблення і спосібність до проводу на державну міру. Такі особистості, як Новаковський, Шмігельський, Шмігер, Радужак, Рогуцький, Бондарук, Гривнак, Королук, Михас, Гарматій, Вітик, Жовнір, Буняк і інші могли видержати конкуренцію з кожним політичним проводом в Західній Європі. Меншу кількість таких селянських і робітничих діячів мало УНДО, але й воно могло похвалитися їх значним числом (Тершаковець, Корнова, брати Старухи, Галібей, Стефанів-

ський і інші. Християнські суспільники таких селянських чи робітничих діячів не мали зовсім.

Маючи густу сітку діячів по сільських громадах, могли радикали вибудувати також чисельно сильну організаційну кадру партії. Щодо числа членів реєстрованих Українська Соціялістично-Радикальна Партія стояла на першому місці (перед вибухом другої світової війни понад 20,000 членів). У тім числі був тільки дуже малий відсоток інтелігенції. Решта були селяни й робітники.

В останній фазі свого існування (від 1930-их років) УСДП мала реєстрованих лише кілька сот осіб. Те саме відноситься до обох католицьких партій.

Формальний реєстр УНДО не нараховував значнішого числа правильно організованих членів. Він не перевищив цифри 10,000 осіб. Число членів ОУН з природи конспіративної організації мусіло бути мале. Воно не переходило цифри 1,000 осіб. Число членів організованих у ФНЄ не досягало цифри 4,000.

Фальшиві, буцім незалежні партії польського урядового табору, які були вчислені вище, не мали взагалі ніякого партійного реєстру членів. Вони склалися лише із штабу парадних “політиків” без партійної організації, а їх політичний вплив залежав виключно від “чуд над виборчими урнами” і від посад, уділюваних для їх протегованих у польській адміністрації.

Організаційні кадри українських політичних партій Західної України, як бачимо, були відносно численніші від партійних кадрів у Східній Україні. Все ж таки, коли брати на увагу довгий час конституційних можливостей політичної праці, ці кадри повинні були бути назагал дещо сильніші, зокрема в ліберальних і католицьких партіях. Партійні кадри УСРП

зближалися до західно-європейської норми, коли взяти на увагу, що партія мала коло 300,000 голосів при загальних виборах (признаних урядово було точно 272,000 голосів, але щонайменше 30,000 голосів щезли при обчисленні методами “чуд над урнами” в користь польської урядової партії). При кадрі реєстрованих членів партії 20,000 осіб партія творила кругло 7% відданих на неї голосів, тобто її вплив на масу симпатиків зближався до норми 10%. Сімох організованих членів УСРП мало таким чином вплив на 100 дорослих громадян. На реєстрованих партійців УНДО припадало далеко більше симпатиків, коли зважити, що на цю партію віддано при виборах майже 600,000 голосів. В тій масі симпатиків партійці УНДО творили лише кругло 2½%, або 5 членів УНДО припадало на 200 симпатиків. Тому УНДО було менше здатне до скорої і дисциплінованої партійної акції.

Обі великі партії ще з часів Австрії займалися вихованням свого політичного **доросту** — радикали через “Січі”, націонал-демократи через “Соколи”. За Польщі радикали посідали **Союз Української Поступової Молоді “Каменярі”**, а націонал-демократи “Соколи” і частинно “Луги”. Організація молоді “Каменярі” мала виразний ідеологічний і партійно-підготовний характер. Соколи не мали виразного ідеологічного характеру і тому від 1930-их років всередині них ішла боротьба між УНДО і ОУН за опанування проводу по повітових центрах. “Каменярі” числили коло 25,000 членів, друга організація, (“Соколи”), була за Австрії численніша, а за Польщі ослабла. Від 1930-их років стали католицькі групи організувати окремі організації фізичного виховання під назвою “Орли”. “Луг” стояв самостійно, але співпрацював з

УНДО. Неполітичний характер мав “Пласт”, але його польська влада скоро заборонила.

3. ПАРТІЙНА СИСТЕМА

Хоча в Галичині, а потім в поширеній Західній Україні під Польщею, було значніше число партій, то й на практиці ішов розвиток до усталення системи двох партій.

До 1918-го року діяли в Галичині 4 партії. Абсолютну більшість серед виборців у часах Австрії мала Українська Націонал-Демократична Партія, за нею йшла, як друга по числу голосів, Українська Радикальна Партія, далі за нею йшла УСДП. Християнські суспільники не мали змоги виставити своїх кандидатів при загальних виборах, бо не мали б шансів перевести свого кандидата ні в одній окрузі. В змаганнях партій українські радикали поволі вибивалися на таке місце, що вони ставали рішальною опозицією проти більшості націонал-демократів, полишаючи далеко позаду соціал-демократів і християнських суспільників. При загальних виборах християнські суспільники випали зовсім з поля боротьби, так що фактично остали в широкій масі лише три партії.

Як вже згадано раніше, в часі української державности в Галичині далі діяли 4 традиційні партії: 1) Українська Націонал-Демократична Партія (УНДП); 2) Українська Радикальна Партія (УРП); 3) Українська Соціал-Демократична Партія (УСДП); 4) Українська Християнсько-Суспільна Партія (УХСП). Всі вони мали своє представництво в революційнім парламенті ЗУНР — “Українській Національній Раді”. Християнські суспільники поза УНРадою в тому часі були зовсім недіяльні і тому тільки в першій Уряді ЗУНР вони мали свого представника, бо

цей перший уряд обіймав коаліцію усіх 4 партій. Другий уряд під проводом націонал-демократа Д-ра Сидора Голубовича творила коаліція тільки УНДП і УРП, бо УСДП перейшла була до опозиції, а християнські суспільники не виявили зацікавлення щодо відповідальної праці в уряді. Президентом УНРади (а разом з тим головою держави) був член УНДП — Др. Євген Петрушевич, першим віцепрезидентом був член УРП — Др. Лев Бачинський. Ця коаліція перевела акт соборности 3 січня 1919 і потім разом з Директорією УНР акт 22 січня 1919.

Новотвір “Селянсько-Робітничий Союз” опріч галасу не мав значіння в 1918-19. Впливали за кулісами на нього “боротьбисти”. Діяли також емісари КПБУ, однак вони не змогли зорганізувати комуністичної партії на цій території. Вона появилася аж по упадку української державности у формі “Комуністичної Партії Східної Галичини”.

Тільки переходове значіння мала “Українська Селянсько-Радикальна Партія”, яку пробував організувати Др. К. Трильовський, коли він побачив, що не має вигляду стати головою УРП.

В роках 1920-1939, коли брати під увагу збільшену Західню Україну під польською окупацією, наступила **злука** політичних організацій Галичини та Волині, Холмщини, Полісся і Підляшшя. На цій північно-західній території України Польща застала місцеві організації українських партій Східної України — УП СФ, УПСР, УСДРП і т. д. Ці партійні групи співпрацювали зразу свобідно із своїми відповідниками в Галичині. Потім вони зовсім формально лучилися з галицькими партіями. Наперед наступила така злука в УСДП (1924). Рік раніше була утворена зовсім нова партія з громадян Галичини, Волині, Полісся і Холм-

щини — Українська Партія Національної Р(оботи) на чолі з Підгірським Самійлом, як головою і Дмитром Донцовом, як секретарем. Самійло Підгірський був одночасно головою спільного Українського Посольського Клубу у варшавському соймі і в лютні 1923 голосував разом з клубом за довір'ям польському кабінетові ген. Сікорського. В році 1925 наступила злука цієї партії з партією українських націонал-демократів та з групою послів і сенаторів Волині, які остали на позиціях ліберального світогляду. Цей злучений новотвір прийняв назву **“Українське Національно-Демократичне Об'єднання”** з головою Д-ром Дмитром Левицьким на чолі. Літом 1926 приступив “Селянський Союз” до злуки з групою “Волі Народу” (симпатиків соціалізму і советів), з чого утворено нову партію під назвою “Сель-Роб” з явною перевагою групи “народовольців”. При кінці 1926 вступила до Української Радикальної Партії Краєва Організація УПСР Волині і Полісся. Тоді ця партія прийняла нову програму та змінила назву на “Українська Соціалістично-Радикальна Партія”. Тим способом завершилася сполука всього українського політичного життя в партіях, які діяли на всій території Західньої України.

Інтеграція українських політичних партій у всій поширеній Західній Україні після свого довершення мала ту саму тенденцію, яка давніше характеризувала розвиток партійної системи в самій Галичині за Австрії: **тенденція до двопартійної системи.** З існуючих політичних партій у Західній Україні в роках 1920-1939 тільки дві розпоряджали рішальним впливом серед українського населення — УНДО і УСРП. Інші не мали глибшого впливу на народні маси, коли вони приходили до голосу. УСДП, після свого переходу в січні 1924 на комуністичну плятформу, страти-

ла була відразу своє значіння і не відзискала його більше після віднови її демократичного напрямку в 1930 році. Католицькі партії також не мали масового впливу. “Фронт Національної Єдності” щойно пробував здобути вплив у масах, відколюючи частину УНДО. Видержали пробу життя лише дві вище згадані партії. При загальних виборах в 1928 УНДО одержало кругло 600,000 голосів, УСРП — 300,000, дві комунізуючі фракції “Сельроба” (шумськисти і сталіністи) зібрали разом 150,000 голосів та новоутворена советофільська, але націоналістична партія — “Українська Партія Праці” — коло 40,000 голосів. Тенденція до двопартійности в народі ясна. Це виявилось ще яскравіше при нових виборах в 1930. Тоді станув до виборів тільки блок УНДО і УСРП і тільки він вжився ставити чоло теророві ери “пацифікації”.

Тут приходиться застановитися над питанням політичного впливу ОУН на народні маси. Ми вже згадували, що ця конспіративна політична партія заложила після УВО (1929 р.). Її кадровий стан міг мати коло 100-150 членів, а в вільнішому організаційнім зв'язку могло ще бути яких 700 до 800 осіб. Ця організація своїми терористичними замахами проти поштових кас, польських урядовців і противних українських діячів викликувала багато шуму довкола себе; проте її політичний вплив на народні маси був дуже незначний. Там, де мірялися українські сили на власнім українським громадським ґрунті (кооперація; “Просвіта”; “Сільський Господар”; “Каменярі”, “Луги”, “Соколи”, “Орли”; жіночий рух і т. д.), вплив ОУН не міг здобути собі значнішого місця. Він у кожному разі не пересягав у краєвій мірі 10% дорослої маси. В 1930 році тодішній голова Краєвої Екзекутиви ОУН, Юліян Головінський, вимагав від УНДО,

щоб воно поставило його і ще одного члена ОУН з Перемишля (п. С.) на лісту виборчого бльоку. Провід бльоку відкинув цю безпідставну вимогу і порадив проводові ОУН виступити з своєю власною виборчою лістою (під прибраною назвою), якщо вважає, що має в якійсь окрузі стільки впливу, щоб здобути хочби один мандат. Проте, провід ОУН не припускав, що якийсь його кандидат може здобути потрібних коло 20.000 голосів в окрузі; тому він не відважився виступити з власними кандидатами.

Варто зазначити, що в Галичині весь час задержувала за собою більшість партія УНДО завдяки фактові, що її піддержувало у більшості духовенство греко-католицької української церкви в львівській архієпархії. На Волині релятивну більшість в 1930-ім році здобула УСРП.

Варто зазначити для повноти, що “Українська Партія Праці” після 1930-го року просто заниділа, бо народна маса зовсім відвернулася від всякого, навіть націоналістичного “радянськості”. Після розв’язання “Сель-Роба” різко впали також впливи польської комуністичної партії, що діяла під назвою КПЗУ. Її вплив після 1930 року не переходив з процентів української народної маси. До ослаблення комуністичних настроїв причинився факт переслідування “шумськистів” у Східній Україні і вісті про штучний голод, організований Москвою на виморення значної частини українського народу. Колишні комуністичні діячі в Західній Україні переходили явно до національного табору і поборювали потім відкрито всяке “радянськості”.

Партійну традицію можемо з-зовні пізнати насамперед по двох фактах — по тривалій партійній назві і тяглоті партійного проводу. Коли маємо перед со-

бою часті зміни **назви**, то це знак, що партійна традиція в цій організації невелика. Зміна назви може бути і в традиційній партії, але при задержанні старих знамен назви.

Щодо назви, то зовсім без зміни партійної назви остала весь час УСДП. Українська Радикальна Партія в 1926 році додала до своєї історичної назви тільки слово “соціалістична”, хоча популярно вона далі називала себе радикальною без цього додатку. Не мали особливої пошани для традиції щодо назви інші партії. Християнсько-суспільна партія по смерті свого голови і творця Олександра Барвінського фактично перестала існувати. Потім її відновив еп. Григорій Хомишин під назвою “Українська Католицька Народна Партія”, але по році цю назву змінено на “Українська Народна Партія”. Кома, що гуртувалися коло митр. Шептицького, у свою чергу заложили під його протекторатом нову партію під назвою “Український Католицький Союз”.

Українська Національно-Демократична Партія держалася своєї партійної назви незмінно 20 років, бо до березня 1919. Тоді вона на партійнім конгресі змінила свою назву, відповідно до настроїв тодішнього часу, на “Українську Трудову Партію” (щось на зразок англійських лейбуристів), приймаючи тоді одночасно програму мінімум соціалістів з соціалізацією всього великого (“зрілого”) промислу та з державним забезпеченням мінімум екзистенції для кожного громадянина. Під цією назвою партія діяла аж до 1925-го року, коли вона переіменувала свою назву на “Українське Національно-Демократичне Об’єднання” (УНДО). При цьому змінено також програму партії, викидаючи постанови про соціалізацію і про забезпечення мінімум екзистенції для всіх громадян. Ви-

кінення із назви слова “партія” вказує на те, що провід цієї політичної організації тепер станув в деякій мірі під впливом модних тоді в Західній Європі “антипартійних” настроїв, які ширилися в тому часі сильно в Польщі.

Традиція проявляється також в довготривалім центральнім партійнім провіді. Під цим оглядом мали найбільшу тяглість соціал-демократи (їх провід оставав той самий від самого початку партії аж до її кінця — Микола Ганкевич, Лев Ганкевич, Володимир Старосольський, Буняк, Квасниця, Іван Кушнір, Семен Вітик, Жовнір і т. д.) *). Перерву зробив тільки період переходу партії на плятформу комуністичну в 1924 році та відхід деяких провідників на позиції інших партій — Миколи Ганкевича до ППС, С. Вітика до комуністів в Сх. Україні). Тривалий партійний провід був також в інших партіях. В радикалів — Іван Франко і Михайло Павлик, по них Лев Бачинський, Кирило Трильовський, Іван Макух, Лагодинський і інші. Те сама явище бачимо також в націонал-демократів (Романчук, Кость Левицький, Євген Петрушевич, Володимир Бачинський, Д. Левицький, В. Луцький, з перервою підчас кризи партії в роках 1923-1925).

Традиція партії проявляється також в плеканні історичних спогадів із життя партії. Під цим оглядом виявляли пошану до своєї минувшини в значній мірі УСРП і УСДП. Вони мали підручники історії українського соціалістичного руху взагалі, а історії

*) Тут не беремо на увагу факту, що якийсь час перед Першою Світовою Війною було всередині УСДП дві фракції, що виникли на ґрунті різниці поглядів на співжиття партії з ППС.

своєї партії зокрема. Вони мали також свої загальні політичні видавництва, зокрема УСРП, яка видала по першій світовій війні коло 150 популярних книжок. Українська Національно-Демократична Партія чи пак пізніше УНДО не видали взагалі історії своєї партії. Не зробили цього також християнські суспільники. Одиноким загальним політичним твором цього табору була історія політичних змагань Західньої України, написана Костем Левицьким. Цікавим явищем є також те, що ця партія не обходила своїх ювілейних дат — 25 чи 40 ліття існування. В єдинім пункті виявилася традиція партії УНДО: в принципі організації, що вже було підкреслене вище.

3) ПРОВІДНИЦТВО ПАРТІЇ

Питання провідництва політичних партій у Західній Україні було краще розв'язане ніж у Східній Україні. На це зложилася можливість довгої легальної політичної роботи. Один і той самий провід щодо колективу (центральный комітет партії) і щодо голови партії держався в поодиноких партіях через довгі роки. Під цим оглядом всі партії в Галичині за Австрії стояли приблизно однаково.

В радикальній партії довгі роки головою був Іван Франко, потім Михайло Павлик, а далі Лев Бачинський і Іван Макух.³⁾ Зміни в колективнім провіді цієї партії були незначні і впливали головно з природних причин, як старість одних провідників і дорість нових. Рідко усувано з колективного проводу якогось діяча з політичних причин (наприклад Даниловича, Трильовського). Причина того явища в цій партії, подіб-

3) Короткий час головою УРП був посол М. Лагодинський (після М. Павлика).

но, як в соціал-демократичній і націонал-демократичній, є така: до центрального колективного проводу належали всі повітові провідники партії. Вони виростили на провінції силою своєї органічної громадсько-політичної діяльності впродовж довгих років і тим способом був забезпечений їх провідницький авторитет. До центрального провідницького колективу входили також завжди редактори партійних органів.

Те саме явище ми бачимо в соціал-демократичній партії, хоча в ній в перших початках ішла боротьба між Вітиком і Миколою Ганкевичем з одного боку, а Юліаном Бачинським, Львом Ганкевичем та Володимиром Старосольським з другого боку. Все ж таки після поділу партії на дві фракції одна з них мала довгі роки Миколу Ганкевича і С. Вітика, а друга Льва Ганкевича і В. Старосольського за своїх провідників.

Християнські суспільники мали дуже довго той самий провід з окремих причин: не лише авторитет Олександра Барвінського, як політичного діяча, але також можливість розпоряджати урядовими посадами давали йому можливість затримати головство партії аж до своєї смерті. Відновлені по світовій війні обі католицькі партії передали фактичний провід до рук єпископів і вони міняли довільно партійний провід, який наслідком того не міг вже устатуватися.

Націонал-демократи мали вироблений тривалий партійний провід, що мінявся тільки повільно шляхом природньої еволюції. Довгі роки проводили партією Юліан Романчук і Кость Левицький. По останнім провід обняв Євген Петрушевич, а коли він знайшовся на еміграції — Володимир Бачинський. Після короткої кризи проводу в 1923-25 роках провід перейшов у руки Дмитра Левицького на час 10 років; він усту-

пив наслідком наглої зміни політики партії і тоді провід перейшов на Василя Мудрого.

Характеристичним явищем у проводі всіх партій, окрім УНДО, було те, що їх центральний провід спочивав у руках людей, які були плідними публіцистами (Іван Франко, Михайло Павлик, Юліан Бачинський, Іван Макух, Микола Ганкевич, Лев Ганкевич, Володимир Старосольський, Олександр Барвінський і т. д.) До колективного проводу партій, окрім УНДО, входили також завжди редактори партійних органів. Щодо націонал-демократів, то вони не мали редакторів із числа власних партійних членів і звідсіль виняток від вище підкресленого правила. Щойно від 1925-го року появились в цій партії редактори зпоміж членів цієї партії.

Окреме становище щодо проводу займає ОУН. В цій партії провід опирався на авторитарним принципі. Послух для центрального провідника, вибраного елітою, впливав з спеціальної присяги лояльності, яку складав кожний член. Нижчі провідники були не вибрані, а визначувані центральним проводом. Від 1934-го ОУН прийняла була зовсім формально авторитарну систему, проголошуючи свого провідника також вождем всієї нації.

Другою провідницькою партією, що конкурувала з ОУН, був “Фронт Національної Єдності” (єдина партія без назви “український”). На чолі її стояв публіцист Дмитро Паліїв.

Провідна верства політичних партій у Західній Україні в деяких історичних періодах мала свій характеристичний соціальний склад. До свого оформлення в Українську Націонал-Демократичну Партію народовці мали свою провідну верству, зложену з державних урядовців (гімназійні і семінарські учителі, кілька суд-

дів і пара професорів університету). В цім періоді в колективнім провіді народовців було дуже мало духовників і вільних професій (адвокатів, інженерів і т. д.). Наслідком того мала політика народовців також професорський характер, зокрема, так би мовити, філологічний. Поволі доросла верства вільних звань, зокрема адвокати; вони обняли поступенно провід в партії. Від 1900-их років політика націонал-демократів характеризувалася адвокатськими прийомами. Тільки меншість провідників була зпоміж духовників. За ними далеко позаду ішли інші звання — інші вільні (неадвокатські) професії і державні урядовці. Поволі розросталася організація українських економічних установ (кооперативи, банки) та народних культурних інституцій (Просвіта, Рідна Школа і т. д.). Постепенно й вони вросли в провідну верству партії. Від 1920-их років вони стали ділитися з адвокатами провідом партії. До тої провідної верстви стала приставати ще група журналістів і публіцистів і виконувати сильний вплив на політику партії . . .

Провідна верства Української Радикальної Партії і УСДП складалася в більшості з діячів селянської і робітничої клас, а тільки з малого числа осіб з вільних звань. В роках 1920-39 прийшли до провідної верстви українських радикалів у значнім відсотку також кооператори, журналісти і науковці. Однак понад дві третини проводу цієї партії творили селяни й робітники. Це у великій мірі пояснює опозиційний характер цієї партії у порівнянні з націонал-демократами. В УСДП провід у більшості належав робітникам, у меншості адвокатам.

В ОУН провідна верства складалася виключно з інтелігентів. Вони, для легалізації, працювали пере-

важно в кооперації або були удержувані партією вповні, як її апарат у підпіллі.

4) СОЦІАЛЬНИЙ СКЛАД ПРОВІДУ ПАРТІЙ І ПОЛІТИКА

В'ячеслав Липинський, як відомо, дуже гостро осуджував інтелігенцію як політичний провідницький чинник. Він уважав інтелігенцію економічно нетворчою і при тому залежною. На його думку політичний провід повинні мати в своїх руках тільки економічно творчі класи. Тут не місце переводити всесторонню критику того негативного відношення Липинського до української інтелігенції. Для нас тут вистачить ствердити, що український національно-політичний рух взагалі ніколи був би не почався в Західній Україні, якби його не започаткувала наперед духовна, а потім не повела світська інтелігенція. Відповідна провідна верства в політичній боротьбі могла вирости зпоміж селянства і робітництва щойно в 1890-их роках.

Але й коли вже вирости цілі ряди вироблених інтелігенцією і успіблених політичних діячів зпоміж селян і робітників, ремісників і міщан, то вони самі не зуміли б аж до 1939-го року перевести всю політичну боротьбу виключно власними "класовими" силами. Якщо справді уявити б собі, що вся інтелігенція відразу перестала б працювати в провідній верстві політичних організацій, то в тому випадку наша політична сила впала б відразу принаймні на половину. Деякі організації впали б навіть ще нижче. Досить усвідомити собі, що в католицькій організації УНП (еп. Гр. Хомишина) чи в Українським Католицьким Союзі не було в провіді ні одного селянина чи робітника. Щодо ОУН, то весь її заграничний, краєвий і повітові проводи були без винятку зложені з інтелі-

гентів, а тільки в місцевих клітинах були також селяни чи робітники.

При тому слід тямити, що говорити про “економічну незалежність” “творчих кляс” на основі В. Липинського (хліборобів, робітників, промисловців — фабрикантів і ремісників) можна б тільки в демокритичнім державнім устрою. При тоталітарнім чи півтоталітарнім ладі всі громадяни попадають в однакову залежність від диктатури монопартії і її державної бюрократії.

Соціальний склад проводу партій, як вже зазначено вище, надавав специфічний характер політиці даної партії. За часів Австрії середні й заможні селяни і духовники (після уділення “презенти” на парافیю) були вповні незалежні. Те саме відноситься до вільних звань — адвокатів, лікарів, інженерів і т. д. Тому від 1890-их років, коли до проводу трьох головних партій прийшли вільні звання та селяни й робітники, то українська політика в Австрії стала вповні незалежною від впливів уряду та сильно зрадикалізувалася. Пам’ятаймо, що націонал-демократична партія, яка розпоряджала від 1900-их років більшістю, по загальним принципам наближалася до Української Радикальної Партії і до європейських соціалістичних партій взагалі. В 1902-ім році вона, разом з радикалами і соціал-демократами, брала участь в такій на ті часи революційній соціальній акції, якою був генеральний рільний страйк у Галичині. В практичній діяльності таких провідників націонал-демократичної партії, як брати Старухи, Будзиновський і Петрицький, трудно було знайти моменти, що відрізняли б їх від різких радикалів.

Адвокати, що з вільних звань були заступлені найчисленніше в проводах усіх політичних партій, твори-

ли хребет незалежної політики.*) Не лише в масових партіях вони грали рішальну ролю в проводі, але навіть головою ОУН був адвокатський кандидат Євген Коновалець, який тільки підчас війни, як і всі інші громадяни, був покликаний при загальній мобілізації до армії і за УНР іменований полковником. Його вивченим званням була адвокатура. Адвокатська привичка нагинала політику даних партій до певних форм, як у політичній процесі. Вони звертали особливу увагу на “правні застереження” у відношенні до противника, складали відповідні правно-державні деклярації, одним словом провадили політику, як уявлений процес перед трибуналом історичної справедливості. Тільки коли узгляднимо цей факт, можемо зрозуміти в цілій ширині політику в Західній Україні в роках 1919-1939. Ось кілька маркантних прикладів цього: 1) Одним з мотивів задержання спеціальних прав державности для ЗО УНР була між іншим аргументація Президента Дра Євгена Петрушевича, що не є виключена можливість, що побідна антанта схоче відновити колишню Росію разом з Україною, а тоді мусіла б також Галичина підпасти під російську окупацію, якби беззастережно прилучилася в січні 1919 до Східньої України. 2) Ухвала Міжпартійної Ради восени 1919, щоб Українці, що були колишніми австрійськими урядовцями, не приймали служби в польській державі аж до вирішення питання державної долі Галичини. 3) Подібна ухвала про бойкот перепису населення і виборів до варшавського сойму в році 1922-ім. 4) Постанова про бойкот польських університетів і т. д.

*) Провід християнських суспільників був у руках державних урядників (професорів і суддів).

У порівнянні з періодом до 1890-их років, коли народовці мали професорсько-філологічний провід, від 1900-их років провід націонал-демократів у великій більшості був зложений з адвокатів і тому мав більше розуміння для економічного життя народу, бо адвокати мали обов'язкові економічні студії. Економізм в західно-українській політиці скріпився ще більше, коли до проводу обох великих партій прийшли ще провідники, виховані в кооперативній дусі: інж. Ю. Павликовський, Остап Луцький, Ю. Шепарович, В. Кохан, Бараник, інж. А. Палій, Кузик, Мартюк, Творидло в УНДО, та проф. Др. Карло Коберський, інж. Б. Білинський, інж. І. Лучишин, Михайло Матчак, Осип Навроцький, Др. Д. Ладика, Осип Маланчук, Остап Коберський, Андрій Гривнак в УСРП. Участь кооператорів в активній політичній русі обох партій надавала політичному рухові по першій світовій війні сильний економічний і різкий соціальний характер. З другого боку цей факт сильно політизував саму кооперацію, надаючи їй небувалий деінде політично-визвольний патос. Без того патосу не могла б українська кооперація в Зах. Україні розвинути до тої сили, яку вона виявила під Польщею. Кооператори при тому причинилися ще більше до усамотійнення української політики, даючи можливість вирости в кооперації новому інтелігентському та самоосвітньому селянському елементові.

Інакший характер має партійний провід, що стоїть під рішальним впливом журналістів. Журналіст — це у великій мірі суспільний поет. Він шукає для своїх статей відповідного словного оформлення і при тому, як поет, виявляє бажання признання від читаючої публіки. Наслідком того журналісти у політично-партійному проводі гонять за хвилевими про-

пагандивними ефектами та за зручно оформленими гаслами, замість за глибшим змістом національної політики. Професійні журналісти, які поза журналістикою не мали іншого звання, прийшли були до партійного проводу в більшій кількості щойно в 1930-их роках: Василь Мудрий, Іван Кедрин, Роман Голян, Михайло Струтинський, Ф. Федорців, Гриць Гладкий, Др. Іван Німчук, Зенон Пеленський, В. Целевич в УНДО, а Остап Павлів, Остап Коберський, Петро Костюк в УСРП. В ФНЄ — Дмитро Паліїв, С. Волинець, Дзісь, в УСДП Іван Квасниця, А. Чарнецький, В. Левинський.

У тім зв'язку варто ще зазначити політичну активність окремих професій у відношенні до цілої маси членів даної професії. Отож найбільший відсоток політично активних членів було серед адвокатів. Можна сказати, що майже кожний з них належав до одної з політичних українських партій. На другім місці за адвокатами ішли кооператори, між якими вже траплялися частіше безпартійні громадяни. На третім місці стояли технічні звання (інженери будівництва, хеміки, і т. д.). На дальшій місці стояли лікарі, серед яких рідко траплялися політичні діячі. Учителі народних шкіл за Польщі мали заборону належати до українських опозиційних партій. Учителі гімназій Рідної Школи були політичними активістами в значній мірі, але до партій належали щойно після кооператорів. Щодо суспільних клас, то селянство було більш активне на політично-партійному полі від робітників і міщан.

5) ПОДІЛ ПАРТІЙ ЗА ЗАСОБАМИ

Послідовно консервативною партією була тільки Українська Католицька Народна Партія (потім УНП єп. Хомишина). Інші партії були щодо засобів ради-

кальні і навіть під національним оглядом революційні. Щойно в 1935-ім році провід одної з великих партій — УНДО — перейшов був у руки групи, яка заступала угоду з польським урядом (“нормалізація”).

Будучи по меті (щодо польської держави) партіями революційними, все таки всі партії відкидали систему терору, як засіб політичної акції. Єдина ОУН теоретично і практично одобрявала терор і стосувала його не лише проти польських урядових чинників, але й деколи проти інакше думаючих українських діячів.

6) СИСТЕМА ПАРТІЙНОГО КОМПРОМІСУ

Усі історичні партії (УНДО, УСРП, УСДП, християнські суспільники чи їх наслідники) згідно з принципом правдивих партій визнавали можливість і потребу внутрішньо-національного партійного компромісу в усіх неpolітичних ділянках життя (кооперація, Рідна Школа, Просвіта, самоврядування і т. д.) Окрім того вони визнавали konieczність компромісу у всіх загально-національних акціях важливішого характеру. Так було за Австрії, потім за часів ЗУНР та пізніше під польською окупацією. В Укр. Національній Раді в роках 1918-19 ці партії співпрацювали тісно й згідно, хоча тільки УНДП і УРП творили тривалу урядову коаліцію. В перших роках польської окупації існувала аж до 1923 року Українська Міжпартійна Рада у Львові, яка вирішувала всі загальні політичні справи. УСДП входила до цієї Ради тільки в перших роках, бо вже в році 1921-ім вона виступила з Ради, переходячи на советофільську платформу. В пізніших роках, не зважаючи на формальне розв'язання Міжпартійної Ради існували такі чи інші спільні політичні виступи всіх провідних партій (спільна протестна акція проти урядової “пацифікації” в краю і на терені

Ліги Націй в Женеві і т. п.). В 1930-их роках всі партії (окрім ФНЄ і ОУН) оснували спільний Конгресовий Комітет для скликання Всеукраїнського Національного Конгресу, до якого приступили також партії із Східної України, що діяли на еміграції. Через цей Конгресовий Комітет полагоджувалося спірні політичні справи так, як це роблено давніше в Міжпартійній Раді. Цей Комітет був спаралізований з причини наглої зміни політики УНДО на “нормалізацію”, яке без попередження тайним договором з урядом перейшло на позицію польського урядового табору, виступаючи тим самим проти платформ всіх інших партій, з якими УНДО було до того часу в Конгресовім Комітеті. В 1937 році відновлено міжпартійну співпрацю в формі Координаційного Українського Комітету у Львові. З огляду на ріст урядового терору цей КУК був таємний. До нього належали: українські радикали, соціал-демократи, ФНЄ, обі групи католиків і незалежна група з УНДО. В 1939 році також офіційний провід УНДО, після випростування своєї політики, приступив до КУК. Між іншим, КУК всебічно обмірковував тактику партій у випадку з польсько-німецькою війною і советською окупацією Західної України.

Принципово до 1939 р. відкидала систему партійного національного компромісу тільки ОУН. Вона стояла на становищі, що тільки їхня партія має моральне право репрезентувати національні інтереси.

ЗАКІНЧЕННЯ

Наш огляд охоплює період до 1920 року у Східній Україні та період до 1939 року в Західній Україні.

Залишається ще огляд, що охоплює українське політичне життя в тоталітарних умовах у краю з одного боку та у відмінних умовах на еміграції.

Цей період є предметом окремої студії, що по-
явиться незабаром.

Огляд партійного життя на Кубані, Буковині і
Закарпатті ми поминули з причин конечности скоро-
тити цю частину праці.

ВИКОРИСТАНА НАЙГОЛОВНІША ЛІТЕРАТУРА:

- Мих. Возняк: — Іван Франко в добі радикалізму. (Україна, квітень 1928, Київ).
- Ю. Бачинський: Моя переписка з Мих. Драгомановом. (Додаток до "України Ірриденти"), Львів, 1900.
- В. Винниченко: — Українська державність. Відень, 1920.
- Осип Гермайзе: — Декабристи і українство (Україна, Київ, 1925).
- Віктор Андрієвський: — З минулого. т. I-II. Берлін, 1923.
- Дело членов Ц. К. УПСР-ов Голубовича, Петренка... Ссенографический отчет под редакцией Д. З. Мануильского... Харьков, 1921.
- С. Гольдельман: — Листи жидівського соціал-демократа про Україну. Матеріали до українсько-жидівських відносин підчас революції... Відень, 1921.
- Ю. Бачинський: Глосси, Львів, 1903.
- " " Україна ірредента. Львів, 1894.
- Вол. Винниченко: — Відродження нації, том I-III, Відень 1920.
- " " Програма Української Комуністичної Партії, Відень, 1921.
- " " Перед новим етапом (Торонто, 1939).
- М. Галушинський: — Михайло Драгоманів — ідеолог нової України. Львів, 1921.
- Мих. Грушевський: — УПСР та її завдання (Борітеся — Поборете, ч. 4/1920).
- " " На порозі Нової України. Київ, 1918.
- " " Між Москвою і Варшавою (Борітеся — Поборете, ч. 2/1920).
- " " Ілюстрована історія України. Вінніпег.
- " " Михайло Драгоманів і женеvський соціалістичний гурток. Відень, 1922.
- " " Початки громадянства. Генетична соціологія. 1922.
- В. Дорошенко: — Революційна Українська Партія. Львів, 1921.
- Д. Дорошенко: — Ілюстрована історія України, том I-II. Ужгород, 1930.
- " " Нарис історії України. Т. II. Варшава, 1932.
- " " Мої спомини про недавнє минуле. Т. I-IV. Львів, 1924.
- О. Огоновскій: — Історія літератури рускої. Львів.
- Михайло Драгоманів: — Громада. Українська збірка. Переднє слово. Женева 1878.
- " " Громада. Українська збірка. Женева, 1879 (зокрема його стаття "Шевченко, українофіли і соціалізм").
- " " — Тероризм и свобода, муравьи и корова... Женева, 1880.

" " — Громада. Українська збірка. Женева, 1881 (зокрема перша всебічна і самостійницька програма, підписана 1.. вересня 1880 Драгомановом, Павликом і Подолинським).

" " — Нові українські політичні пісні про громадські справи. Женева 1881.

" " — Громада.. Українська збірка.. Женева, 1832.

" " — Историческая Польша и великорусская демократія, Женева, 1882.

" " — Вольний Союз — Більна Спілка... Женева 1884.

" " — Австро-руські спомини, Львів, 1889—1892 (том I-V).

" " Низка статей у "Народі", Львів, 1890-1895.

" " Переписка (видання посмертне М. Павлика).

" " — Архів Михайла Драгоманова. Т. I., Варшава, 1933.

" " — Листи до І. Франка і інших. Видання І. Франка (т. I-II).

" " — Пропащий час.

" " — Чудацькі думки про українську національну справу..

" " — Листи на Наддніпрянську Україну.

" " — Переписка з Д-ром Т. Окуневським.

" " — Микола Іванович Костомарів. Львів, 1901.

Ю. Кулик: — Радянська влада в Галичині. (Календар "Вперед", Нью Йорк, 1925).

Карло Коберський: — Українське народництво по обох боках Збруча. Львів, 1924.

" (Пушкар) " — "Націоналізм". Критика фраз. Львів, 1932.

Вол. Кушнір: — Спроба характеристики ідейних підстав українського політичного русофільства (Нова Україна, ч. 7-9, 1923).

(К. Коберський і М. Стахів): — 3 історії терору. (Видання УСРП). Львів, 1932.

А. Крезуб: — Повстання проти гетьмана П. Скоропадського (ЛНБ, кн. XI-XII/1928).

В. Кедровський: — Повстання проти гетьмана (ЛНБ, кн. 5-6/1928).

Є. Коновалець: — Причини до історії української революції. 2-ге видання. 1948.

Волод. Левинський: — Царська Росія і українська сграва. Монтреал, 1917.

" " — Український робітничий рух у Галичині (Дзвін, 1913).

" " — Початки українського соціалізму в Галичині. Торонто, 1918.

" " — Ідеолог фашизму. Замітки до ідеології Д. Донцова. Львів, 1936.

" " — Нарис розвитку українського робітничого руху в Галичині, Київ, 1913.

" " — Соціалістична Революція і Україна. Відень, 1920.

Михайло Лозинський: — Галичина.

" " Ювілей 36-літньої діяльності Мих. Павлика. Львів.

" " — Українство і москвофільство серед українського народу в Галичині. Львів, 1909.

" " — Польсько-руський рев. рух і Україна. Львів, 1908.

Др. К. Левицький: — Історія політичної думки серед галицьких Українців. Т. I-II.

В. Липинський: — Листи до брагів-хліборобів. Відень, 1922-1925.

І. Мазепа: — Україна в огні і бурі революції. Том I-III. (1947, Мюнхен).

" " — Підстави нашого відродження. Т. I-II. 1949 (Мюнхен).

В. Липинський: — Хам і Яфет. 3 приводу 10 роковин 16/29 квітня 1918. (Поступ, ч. 3-4, Львів, 1928).

Осип Назарук: — Рік на Великій Україні, 1920. Українські політичні партії і їх союзи. (Воля, Т. I., ч. 12/1920)

" " — Що це є: суспільні класи, боротьба клас, буржуазія, пролетаріят, капіталізм і організація. Видання четверте. 1913.

Гр. Наш (Григорій): — Революційний соціалізм (Нова Україна, ч. 4-7/1927).

" " — Українська боротьба за державу в рр. 1917-1920. Скентон, 1934.

" " — Спогади "руйніника". Як ми руйнували тюрму народів, а як будували свою хату. Львів, 1938.

" " — Весна революції. Спогади учасника. Львів, 1938.

" " — Петлюрівщина (Нова Україна, ч. 1/1925).

Михайло Павлик — Переписка Михайла Драгоманова з Мих. Павликом (1876—1895). 7 томів.

" " — Михайло Петрович Драгоманів 1841—1895. Його ювілей, смерть, автобіографія і спис творів. Львів, 1896.

" " — Про русько-українські народні читальні. Львів.

" " — Москвофільство і українофільство. Львів.

Г. Піддубний: — За радянську Україну, 1920.

Політична програма й устрій ОУН, 1949.

Ю. Охримович: — Розвиток української національно-політичної думки. Львів, 1922.

Р. К.: — Історія одного кандидата на "вождя". Політичний

життєпис націоналіста Є. Коновальця. Львів, 1934.

І. Рибаків: — 1925 рік на Україні ("Україна", Київ, 1925).

Проф. О. Мищок: — Доба гетьманщини в 1918 по споминам очевидця і по історії Д. Дорошенка. Львів, 1938.

Характерник: — Згадки минулого (ЛНВ, Львів, 1926-27).

Микита Шаповал: — Революційний соціалізм на Україні. Книга

" " — І. Відень, 1921.

" " — Велика Революція і українська визвольна програма. Прага, 1923.

" " — Інтелекція і пролетаріат. Відень, 1920.

" " — Стара і нова Україна. Нью Йорк, 1925.

" " — Західня Україна. Прага, 1926.

" " — Брехня буржуазної демократії (Нова Україна, 1921).

" " — Соціална революція, Росія і Україна (Боротесь... ч. 3/1920).

" " — Народництво в укр. визвольному рухові (Вільна Спілка ч. 3 за 1927-29, Прага).

" " — Ляхоманія. Наша доба. Соц. нарис, 1931.

" " — Загальна соціологія. Друге видання. Прага, 1934.

" " — Занепад УНР (Нова Україна, ч. 4-6/1923).

Хто такі т. зв. ліві селяроби з будинку Общ. Качковського. Львів, 1928.

П. Христюк: — Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920. Том I-IV. Відень, 1921.

" " — Українська дрібна буржуазія в українській революції. (Боротесь—Поборете, ч. 4/1920).

І. Франко: — Молода Україна, Львів, 1910.

" " — Що таке поступ? Нью Йорк, 1917.

" " — Михайло Драгоманів. Листи до І. Франка і інших...

Іван Франко: — Панщина і її скасування. Львів.

" " — В наймах у сусідів. Львів.

М. Яворський: — Історія України в стислому нарисі. Харків, 1928.

О. Слободич (Павлів): — Боротьба світів на Україні. Нарис історії української революції в рр. 1917-20. Частина II. Львів, 1930.

" " — Історія Галичини в 1918-19 рр. Нарис історії української революції. Частина III (друге видання). Львів, 1935.

" " — Велика Україна в огнях. Нарис історії революції. Частина IV. Львів, 1935 (Друге видання).

" " — Як гасли огні. Нарис історії української революції. Частина V. Львів, 1932.

М. О. Скрипник: — Начерк історії пролет. революції на Україні. (Червоний Шлях, 1-3/1923).

Матвій Стахів: — На хвилях революції. Резолюція в Австрії та її вплив на розвиток українського народу. Нарис історії українського політичного руху. Частина II. Львів, 1938.

" " — На переломі (1860-1870 рр.). Нарис історії українського політичного руху. Частина III. Львів, 1938.

" " — Пробудження народних мас. Нарис історії українського політичного руху. Частина IV. Львів, 1938.

" " — Народні маси в русі. (Від 1890 до 1895). Нарис історії українського політичного руху. Частина V. Львів, 1938.

" " — Влада народу. Розвиток ідеї демократії в новітніх часах. Львів, 1935.

" " — Про різні інтернаціонали. Львів, 1937.

" " — До джерел нашої сили. Заміти до основних думок програми УСРП. Львів, 1936.

" " — Проти хвиль. Історичний розвиток українського соціалістичного руху на Західніх Українських Землях. Львів, 1934.

" " — Хто винен? З історії комунізму та його помічників. Львів, 1936.

" " — Демократія, соціалізм і національна справа. Львів, 1936.

" " (Миколаєвич) — Царі і люди. Нарис історії революційного руху в Росії. Ч. I. Львів, 1934.

" " — Як упала влада в Росії? Нарис історії революц. руху в Росії. Частина II. Львів, 1932.

" " — Як більшовики дійшли до влади? Нарис історії рев. руху в Росії. Частина III. Львів, 1934.

" " — Москвофільство, його батьки і діти. Львів, 1936.

" " — Конституалістичний розвиток УНР за режиму Директорії (Рукопис).

" " — Наша тактика. Відповідь на найважливіші питання. Львів, 1936.

Ф. І. С(вистун): — Подкарпатская Русь под владением Австрии. Львів.

Володимир Старосольський: — Держава і політичне право. т. I-II. Подєбради, 1927.

" " — Теорія нації. Відень, 1922.

W. Salzbach: — Die Grundlagen der politischen Parteibildung. Tuebingen, 1921.

— Politische Parteien. Handwoerterbuch der Soziologie, 1931.

Wilhelm Wundt: — Voelkerpsychologie (VII—X).

Th. Geiger: — Gemeinschaft (Handwoerterbuch der Soziologie, 1931).

Ferd. Toennies: Gemeinschaft und Gesellschaft, 1887.

Robert Michels: — Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie. Leipzig, 1925.

Th. Geiger: — Fuerung. (Hdw. der Soziologie).

A. Vierkandt: — Genossenschaftliche Gesellschaftsform. (Hdw. der Soziologie).

M. Stachiw: — Repetitorium der Soziologie. I. u. II. Teil. Muenchen, 1947.

Heinrich Triepel: — Die Hegemonie. Ein Buch von fuerenden Staaten. Stuttgart, 1938.

Pitirim A. Sorokin: — The Sociology of Revolution. Philadelphia.

H. E. Barnes: Soziologie und Staatstheorie. Eine Betrachtung ueber soziologische Grundlagen der Politik. Innsbruck, 1927.

M. Y. Ostrogorski: La democratie et l'organisation des parties politiques. Paris, 1903.

James Bryce: Modern Democracies. London, 1921 (Volume II).

Max Weber: Politik als Beruf. (Gesammelte Schriften). Muenchen, 1921.

П Е Р І О Д И К И:

Боротьба. Орган Закордонних та Волинсько-Галицьких Організацій.

Живе слово. Місячник. Львів.

Проти хвиль, місячник, Львів.

Тризуб (Париж).

Нога Україна (Прага).

Розбудова Нації (Прага).

Хліборобська Україна (Відень).

Нога Громада (Відень).

Український Скиталець (Відень).

Сурма.

Літопис Червоної Калини, Львів.

Народ, Львів.

Громадський Голос, Львів.

Діло, Львів.

Родя Народа, Львів.

Літературно-Навковий Вістник, Львів.

Новий Час, Львів.

Нова Зоря, Львів.

Руслан, Львів.

На печетомі (Відень).

Сель-Роб, Львів.

Наше Слово, Львів.

КНИЖКА — ЦЕ ЗБРОЯ

В ПСИХОЛОГІЧНИЙ БОРОТЬБИ

Значіння доброї книжки про українські справи оцінила Українська Вільна Громада в ЗДА, яка від 1949 року діє для оборони української визвольної і зокрема демократичної справи. В своїй Науково-Політичній Бібліотеці вона видала такі книжки:

1. СТЕЖКАМИ НА ГОЛГОТУ. Винищення в Україні мільйонів людей терором та штучним голодом в 1929-33 роках. Написав Дмитро Соловей. Сторін 88.

2. ГЕТЬМАНСЬКИЙ РЕЖИМ В 1918 РОЦІ ТА ЙОГО ДЕРЖАВНО-ПРАВНА ЯКІСТЬ. Написав Д-р М. Стахів. Сторін 60.

3. ДОМАШНІЙ ВОРОГ. Як боротися проти ворожої під-ривної акції? Написав Никон Наливайко. Сторін 72.

4, 5 і 6. ПЕКЕЛЬНА МАШИНА В РОТТЕРДАМІ. Історія убивства полк. Євгена Коновальця. Частини Перша, Друга й Третя. Написав Ярослав Кутько.

Разом ці три частини сторін 160.

7 і 8. УКРАЇНСЬКИЙ РОБІТНИЙ ЛЮД У БОРОТЬБИ ЗА НАЦІОНАЛЬНУ ДЕРЖАВУ. Дві частини. Написав Мар'ян Зореславич.

9-10. ТЕМНА СТОРОНА МІСЯЦЯ. Історія поліційної про-вокації Р. Барановського в українським підпіллі. Написав Я. Кутько. Сторін 92.

11-12-13. ПЕРЕЯСЛАВСЬКИЙ ДОГОВІР З 1654 РОКУ. Правна якість заложеного цим договором відношення договірних сторін. Написав Др. Сократ Іваницький.

14-15. УКРАЇНСЬКІ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ В СОЦІОЛОГІЧ-НИМ НАСВІТЛЕННІ. Написав Др. Матвій Стахів.

Кожна книжка коштує по 40 центів. Замовляйте їх для себе і для поширення серед читаючого громадянства. Цим спричини-тес до скріплення української визвольної боротьби та до по-ширення ідей української політичної та суспільної демократії.

Замовлення книжок посилайте на адресу:

Ukrainska Vilna Hromada, Scranton Branch
524 Olive St., Scranton 10, Pa.

Publisher:

“Ukrainska Vilna Hromada v Ameryci”

2965 Carpenter Street, Detroit 12, Mich.
